

มหาวิทยาลัยไทยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475-2485

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงระยะเวลา 10 ปี จนกระทั่งถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น แม้ว่าเป็นระยะเวลาเพียงไม่นานนัก แต่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางต่อพัฒนาการของมหาวิทยาลัยไทย อันสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้ในเชิงปริมาณมีจำนวนผู้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยมากยิ่งขึ้น มหาวิทยาลัยสามารถลงไปถึงกลุ่มชนทุกระดับ มีการเปิดสอนหลักสูตรและสาขาที่มีความหลากหลายมากกว่าเดิม ในเชิงคุณภาพสามารถจัดการเรียนการสอนถึงระดับปริญญาได้หลายหลักสูตร รวมทั้งมีการจัดการเรียนการสอนในระดับหลังปริญญาอีกด้วย นอกจากนี้บทบาทของผู้ที่เข้ามาศึกษาภายในมหาวิทยาลัยมีความสนใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น ระยะเวลาในช่วงนี้นับเป็นพัฒนาการของมหาวิทยาลัยที่มีความสำคัญยิ่ง นับเป็นจุดเปลี่ยนที่ก่อให้เกิดการพัฒนามหาวิทยาลัยในทุกๆ ด้านให้เป็นไปได้อย่างรวดเร็ว มหาวิทยาลัยในช่วงนี้มีปรากฏอยู่ 2 แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2477 ขอทำการนำเสนอโดยการเน้นการเปรียบเทียบควบคู่กันไปดังนี้

4.1 การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ถือกำเนิดมาจากพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ 11 มกราคม พ.ศ.2476* โดยในพระราชบัญญัติได้ระบุอย่างชัดเจนถึงเหตุผลในการจัดตั้งว่า “ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อได้มีการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยประเทศ และให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็วจึงสมควรจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ”¹ พระราชบัญญัติดังกล่าวได้มีการกำหนดคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนทรัพย์สินและงบประมาณของคณะนี้มารวมไว้เป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยด้วย หลังจากที่ได้มีการออกพระราชบัญญัติมาแล้ว คณะกรรมการของมหาวิทยาลัยได้มีการประชุมกันครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2477 เพื่อดำเนินการไปตามพระราชบัญญัติ สำหรับแนวคิดหลักที่เชื่อมโยงมาสู่การสถาปนามหาวิทยาลัยสามารถสรุปและอธิบายได้ดังนี้

* เทียบเท่าปี พ.ศ.2477 ตามระบบปฏิทินปัจจุบัน

¹ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2476

4.1.1 แนวคิดที่นำมาสู่การสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

4.1.1.1 แนวความคิดของผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยและแรงผลักดันจากนักเรียนกฎหมาย

จากการที่ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในเวลานั้นคือนายปรีดี พนมยงค์* ได้สำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสทางด้านกฎหมาย โดยประเทศฝรั่งเศสเป็นประเทศที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับทางด้านการเมืองและกฎหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านกฎหมายนั้น ประเทศฝรั่งเศสได้ใช้กฎหมายแบบลายลักษณ์อักษรซึ่งมีความแตกต่างจากอังกฤษที่ใช้กฎหมายแบบจารีตประเพณี จึงส่งผลให้การศึกษากฎหมายของประเทศฝรั่งเศสนั้นมีความสอดคล้องกับประเทศไทยมากกว่าการรับแนวคิดมาจากอังกฤษ โดยนายป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้ อธิบายที่มาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไว้ว่าเป็นการนำแบบอย่างมาจากประเทศฝรั่งเศสนั่นเอง

“เหตุที่ ม.ธ.ก.กำเนิดขึ้นในปี 2477 นั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลวงประดิษฐมนูธรรมอยู่อย่างมาก เพราะเหตุว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้นเมื่อเราทราบประวัติท่านเคยเรียนหนังสืออยู่ที่ฝรั่งเศสและในประเทศฝรั่งเศสนั้นนอกจากจะมีมหาวิทยาลัยปารีสแล้วยังมีโรงเรียนที่ลือชื่ออยู่แห่งหนึ่ง คือ เอกอลีฟ แดช็อง โพลิติก คือ *Three schools of Political Science* โรงเรียนนี้มีชื่อเสียงเหลือเกินว่าได้ทำให้ประเทศฝรั่งเศสมีการศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์และการเมืองอย่างสูง เพราะฉะนั้นเมื่อหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2476 มาสำเร็จปี 2477 นั้นหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ลอกแบบมาจาก เอ กอลีฟ แดช็อง โพลิติก มาตั้งชื่อโดยที่ท่านประยุกต์กับสภาพการเรียนกฎหมายในประเทศไทย คือนักเรียนกฎหมายในประเทศไทยขณะนั้นไม่ว่าจะเรียนอะไรก็ต้องเรียนวิชาธรรมศาสตร์ นิติศาสตร์

* หลวงประดิษฐมนูธรรมสำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่าได้เข้าศึกษาต่อชั้นมัธยม ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย หลังจากนั้นออกมาช่วยบิดาท่านหนึ่งปีและจึงได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2460 สอบไล่วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิตได้ เมื่ออายุ 19 ปี และเมื่ออายุ 20 ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกเนติบัณฑิตยสภา เนื่องจากกระทรวงยุติธรรมพอใจในผลสอบ จึงให้ทุนไปเรียนต่อด้านกฎหมาย ที่ประเทศฝรั่งเศส โดยเข้าเรียนชั้นปริญญาตรีทางกฎหมาย ที่มหาวิทยาลัยก็อง (Univeste de Caen) และศึกษาพิเศษจากศาสตราจารย์เลอบอนนัวส์ (Lebonnois) จนสำเร็จการศึกษาได้ปริญญาตรี เป็น “บาเชอลิเย” กฎหมาย (Bachelier en Droit) และได้เป็น “ลิซองซีเย” กฎหมาย (Licencie en Droit) เมื่อ พ.ศ. 2469 สำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์ (Sciences Juridiques) และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (Diplome d'Etudes Superieures d'Economic Politique) มหาวิทยาลัยปารีส ได้ปริญญาตรี “ดุษฎีบัณฑิตกฏหมาย”(Docteur en Droit) ณ ประเทศฝรั่งเศส โดยเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “Du Sort des Societes de Personnes en cas de Deces d'un Associe” (ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) นับเป็นคนไทยคนแรกที่ได้ศึกษาต่อจนจบดุษฎีบัณฑิตกฏหมายจากมหาวิทยาลัยปารีส

ธรรมศาสตร์ก็เลยเอาธรรมศาสตร์มารวมกับ Science Politic ก็เลยเป็นธรรมศาสตร์ และการเมืองนี้เป็นเค้าของมหาวิทยาลัยเรา²

นอกจากการนำแนวคิดในการสถาปนามหาวิทยาลัยมาจากประเทศฝรั่งเศสโดยตรงแล้ว แรงผลักดันจากนักเรียนกฎหมายก็มีส่วนสำคัญไม่น้อยเช่นกัน กล่าวคือในปี 2476 สมัยรัฐบาล อุนรัักษนิมช่วงเปลี่ยนผ่านของนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณนิติธาดา โรงเรียนกฎหมายของ กระทรวงยุติธรรมได้ถูกโอนไปขึ้นกับคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอยู่หนึ่ง ปีซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่นักเรียนโรงเรียนกฎหมายที่โรงเรียนอันเก่าแก่และมีชื่อเสียงของตนเสมือน ถูกยุบให้ละลายหายไป³ แทนที่จะได้เลื่อนสถานะเป็นมหาวิทยาลัย จึงมีผลผลักดันให้นักเรียนกฎหมาย ดังกล่าวเคลื่อนไหวให้มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ในเรื่องนี้มีบันทึกงาน หนึ่งในที่สะท้อนกระแสและพลังของนักเรียนกฎหมายในคอนนั้นเป็นอย่างดี คือ บันทึกของ สจ๊วต ศรีวณิช ธรรมศาสตร์บัณฑิต ปี 2481ตอนหนึ่งว่า

“ครั้นภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อมิถุนายน 2475 แล้ว พวกเราประมาณ 4-5คน ซึ่งเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในเวลานั้น ได้ไปเยี่ยมท่าน อาจารย์หลวงประดิษฐไพฑูริย์ เพ็งหายจากการป่วยไข้หวัด เราได้สนทนาและปรารภกันถึง สถานะของโรงเรียนกฎหมายซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาชั้นสูง ควรจะได้รับการสถาปนาให้เป็นมหาวิทยาลัยบ้างหรือไม่ เพราะในขณะนั้นสถาบันชั้นอุดมศึกษาเป็น มหาวิทยาลัยก็มีเพียงแต่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพียงแห่งเดียว”⁴

นอกจากนี้จากการศึกษาของวารุณี โอสถารมย์ได้กล่าวไว้อีกว่า ผลจากการที่กลุ่มนักเรียน กฎหมายเหล่านี้เคยให้ความร่วมมือสนับสนุนปรีดีในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปรีดีจึงได้ให้สัญญาว่าจะสนับสนุนให้โรงเรียนกฎหมายจัดตั้งเป็นมหาวิทยาลัยขึ้นตามความต้องการของนักเรียนเหล่านั้น⁵

4.1.1.2 การขยายสิทธิ เสรีภาพ และโอกาสทางการศึกษาในระดับสูงให้ กว้างขวางสู่ประชาชน

จากคำกล่าวที่ว่า มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำ บำบัดความกระหาย ของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้ความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ตามหลักแห่งเสรีภาพ ในการศึกษา ย่อมเป็นจุดมุ่งหมายข้อหนึ่งที่ชัดเจนในการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ

² ปวย อึ้งภากรณ์, “ธรรมศาสตร์กับการเมือง” ใน ธรรมศาสตร์ 50 ปี, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527) หน้า 271.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477 - 2511, (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2535) หน้า 38

⁴ อ่างไว้ในชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ปรีดี พนมยงค์กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” . ใน ปรีดี พนมยงค์ ชีวิต งาน และธรรมศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529) หน้า 61.

⁵ วารุณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, หน้า 32.

การเมืองเพื่อทำให้การศึกษาเข้าถึงประชาชนอย่างแพร่หลายและเสรีมากขึ้น ในช่วงระยะเวลาก่อนที่มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้น การดำเนินงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นพบกับอุปสรรคมากมายจึงทำการจัดการศึกษานั้นยังไม่ค่อยสามารถทำไปได้ก้าวหน้ามากนัก เนื่องจากการเรียนการสอนของทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประกอบด้วยคณะที่มีพื้นฐานมาจากทางวิทยาศาสตร์มาก จึงทำให้ต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมากในการจัดสร้างสถานที่สำหรับเป็นห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ อุปกรณ์เครื่องใช้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สามารถจัดการเรียนการสอนในระดับปริญญาตรีได้เพียงคณะเดียวเท่านั้นคือคณะแพทยศาสตร์ ประกอบกับการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นเป็นมหาวิทยาลัยปิดจึงสามารถรับจำนวนผู้เข้าศึกษาได้เพียงจำกัดตามที่ทรัพยากรของมหาวิทยาลัยจะเอื้ออำนวยเท่านั้น งานของวารุณี โอสถารมย์ได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาแห่งเดียวเวลานั้นที่จัดการสอนระดับมหาวิทยาลัยได้วางหลักเกณฑ์รับสมัครผู้เข้าศึกษาต่อกำหนดไว้อย่างตายตัว โดยให้รับแต่เฉพาะผู้สำเร็จการศึกษามัธยมปลายเท่านั้น ระบบวิธีการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงไม่เอื้ออำนวยต่อสภาพโอกาสและฐานะทางเศรษฐกิจของข้าราชการชั้นผู้น้อยหรือราษฎรต่างจังหวัดที่ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือประกาศนียบัตรวิชาชีพสาขาต่าง ๆ ที่มีความต้องการโอกาสในการเลื่อนฐานะตำแหน่งทางราชการขึ้นสู่ระดับชั้นสัญญาบัตรที่มีเงื่อนไขกำหนดวุฒิการศึกษาระดับปริญญาบัตร คนกลุ่มนี้จึงเรียกร้องให้รัฐบาลและคณะราษฎรขยายโอกาสการศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น โดยการแสดงความเคลื่อนไหวเสนอความเห็นผ่านหนังสือพิมพ์ ตลอดจนตั้งกระทู้ถามความเป็นไปได้ของโอกาสการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย ผ่านผู้แทนราษฎรในรัฐสภา ตลอดระยะเวลา พ.ศ.2475 - 2477⁶ จากการขยายสิทธิเสรีภาพและโอกาสในการเข้ารับการศึกษาให้แพร่หลายสู่ราษฎรตามความมุ่งหมายของหลักนโยบาย 6 ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมทางด้านความรู้ทางด้านการเมืองและการปกครองให้แพร่หลายสู่ประชาชนยิ่งขึ้น จึงทำให้มีลักษณะเป็นมหาวิทยาลัยเปิดเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านี้ โดยความมุ่งหมายที่จะจัดการศึกษาให้เป็นที่แพร่หลายยิ่งขึ้นสู่ราษฎรทุกชนชั้น ตามที่ได้ปรากฏอยู่ตอนหนึ่งของแถลงการณ์ในวันเปิดมหาวิทยาลัย ความว่า

“...การตั้งสถานศึกษาตามลักษณะของมหาวิทยาลัย ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ และเป็นปัจจัยในการแสดงความก้าวหน้าของประเทศ ประชาชนชาวสยามจะเจริญในอารยธรรมได้ ก็โดยอาศัยการศึกษาอันดี ตั้งแต่ชั้นต่ำตลอดจนถึงการศึกษาชั้นสูง เพราะฉะนั้น ในการที่จะอำนวยความสะดวกและประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้จึงจำต้องมีสถานศึกษาให้ครบบริบูรณ์ทุกชั้น มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำ บำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้ อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น นับแต่

⁶ วารุณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, หน้า 32.

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ตั้งขึ้นแล้ว ปรากฏว่าได้รับความนิยมของมหาชนเกินความคาดหมาย โดยที่มีจำนวนผู้สมัครเรียนในชั้นนี้ถึง 7,094 คน แม้ผู้ที่ได้ลงทะเบียนการศึกษามาแล้วนานก็กลับเริ่มศึกษาในฐานะเป็นนักเรียนของมหาวิทยาลัยนี้ นับได้ว่าบรรลุผลขั้นต้นของความมุ่งหมายที่จะให้เรียนรูวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกันแพร่หลาย...⁷

4.1.1.3 การรองรับและการเร่งปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย

ภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนั้น เหตุผลประการหนึ่งที่คณะราษฎรใช้ในการยึดอำนาจครั้งนั้น ได้ปรากฏอยู่ในประกาศคณะราษฎร ในวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ถึงเรื่องการศึกษาว่า “ที่ราษฎรรู้ไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนอย่างเต็มที่”⁸ นอกจากนั้นคณะราษฎรยังได้ประกาศหลัก 6 ประการ โดยเฉพาะหลักการข้อที่ 6 ที่กล่าวว่า “จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” จากตรงนี้สามารถทำให้วิเคราะห์ได้ว่าจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของคณะราษฎรเพื่อปลูกฝังระบอบใหม่ให้กับราษฎรเป็นสิ่งที่คณะราษฎรคิดมาตั้งแต่ต้น คำว่า “การศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนอย่างเต็มที่” นั้นย่อมหมายถึงหลักวิชาความรู้เกี่ยวกับทางด้านการเมืองการปกครองและกฎหมายเป็นสำคัญ เนื่องจากคณะราษฎรเห็นว่าการจัดการศึกษาในคณะรัฐประศาสนศาสตร์ที่มีอยู่แต่เดิมนั้นมีความมุ่งหมายเพื่อรับใช้ราชการในทางการเมืองการปกครอง ไม่ได้มีลักษณะอย่าง Political Science ที่มุ่งเน้นการให้ความรู้ในเชิงทฤษฎีวิชาการสากลอย่างนานาอารยประเทศ แต่เป็นการให้ความรู้ในเชิงจำกัดเพียงแค่มือปฏิบัติงานในหน่วยงานราชการของรัฐเท่านั้น ดังคณะราษฎรจึงเห็นว่าการศึกษาข้อนี้จึงเป็นข้อจำกัด ทั้งมีความขัดแย้งกับระบอบใหม่ และยังคงรักษารากเหง้าของระบบเก่าที่คณะราษฎรรู้สึกตะขิดตะขวงใจอยู่ไม่น้อย เนื่องจากพื้นที่ในการปลูกฝังอุดมการณ์แบบประชาธิปไตยในระดับสูงยังเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้น การเรียนการสอนของวิชาเหล่านี้จึงเป็นการอธิบายและผลิตซ้ำลักษณะชุดความรู้เดิมเพื่อรับใช้อุดมการณ์เดิมอยู่ ดังนั้นการตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงเปรียบเสมือนเป็นการสร้างพื้นที่ของอุดมการณ์ชุดใหม่ที่ต้องการปลูกฝังให้กับคนในสังคมบนพื้นฐานแห่งความประนีประนอมกับระบอบเดิมที่ยังมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อต่อสู้ แข่งขัน ช่วงชิงกับพื้นที่ชุดเดิมซึ่งผ่านการปลูกฝังซึมซับมาเป็นระยะเวลานานเพื่อให้เป็นที่ยอมรับและสามารถทำให้ระบบใหม่คงอยู่ได้บนพื้นฐานการประนีประนอมกับระบบเดิม ด้วยการกระจายพื้นที่ดังกล่าวให้เข้าถึงราษฎรโดยทั่วไป เพื่อให้สอดคล้อง รองรับ และสนองตอบกับการปกครองในระบอบใหม่โดยสร้างส่วนพื้นที่ใหม่

⁷ คำกราบบังคมทูลรายงานของผู้ประศาสน์การในวันเปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. อ้างไว้ใน 70 ปี ธรรมศาสตร์ประกาศนาม, หน้า 23-26.

⁸ ประกาศแถลงการณ์คณะราษฎร (ฉบับที่ 1 วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475)

ขึ้นมาแทนที่พื้นที่ในระบบเก่าแต่ไม่ใช่ทั้งหมดเป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่ในความรู้ในระบบเก่า(บางส่วน)ที่ไม่เพียงไม่ทำงานสนองตอบกับระบบใหม่แต่ยังมีลักษณะที่เป็นปฏิบัติขัดต่ออุดมการณ์ชุดใหม่ด้วย โดยความสงสัยนี้ได้มีหลายท่านได้ให้ทัศนะถึงความแตกต่างทางอุดมการณ์ชนิดอย่างคนละขั้วว่า

“...มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้นำวิชาที่ชนชั้นปกครองยุคก่อนที่ถือว่าเป็นวิชาอันตรายมาบรรจุไว้ในหลักสูตร เป็นการทำลายเครื่องพันธนาการทางภูมิปัญญาที่คนยุคก่อนสร้างไว้ และเป็นการบุกเบิกเปิดทางให้พวกเราเดินทางไปสู่โลกแห่งภูมิปัญญาอย่างเสรีเป็นอย่างยิ่ง หลักสูตรของมหาวิทยาลัยที่บรรจุวิชาการใหม่ดังที่กล่าวมาแล้วได้เป็นจุดเริ่มต้นของศักราชใหม่สำหรับคนไทยที่ถูกปิดหูปิดตามาเป็นเวลาช้านาน และเป็นการบุกเบิกทางไปสู่โลกแห่งภูมิปัญญาเสรีที่ปราศจากเครื่องพันธนาการที่เคยผูกมัด สะกดกั้นความก้าวหน้าทางวิชาความรู้ของชาวไทยดังที่เป็นมาในอดีต แต่ในสายตาของชนชั้นปกครองในระบบเก่าหรือกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่สืบทอดเจตนาของระบบเก่า แม้กระทั่งปัจจุบันนี้วิชาอันตรายที่บรรจุไว้ในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แม้แต่ชื่อของมหาวิทยาลัย คงเป็นสิ่งทิ่มแทงความรู้สึกและขวางหูขวางตาเขาตลอดมา การกำจัดหรือจำกัดมหาวิทยาลัยแห่งนี้ในด้านขอบเขตของการเผยแพร่วิทยาการ จึงคงฝังอยู่ในความรู้สึกของชนชั้นปกครองกลุ่มนี้อยู่เสมอเริ่มต้นด้วยการเปลี่ยนชื่อโดยตัดข้อความเดิมคงเหลือเพียง “ธรรมศาสตร์” เมื่อมีการปรับปรุงกิจการมหาวิทยาลัยโดยเสนอเป็นกฎหมายเมื่อปี 2494...”⁹

การเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 เป็นความพยายามที่จะสถาปนาระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ การจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในปี 2477 นั้น ก็เป็นผลต่อเนื่องในกระบวนการที่จะสร้างสถาบันการศึกษาเพื่อรองรับระบอบการปกครองใหม่¹⁰ ทำให้เกิดการสร้างเอกภาพในการปกครองต่อไป การเลือกวันสถาปนาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 27 มิถุนายน อาจจะมีเหตุผลเพราะเป็นวันที่คณะราษฎรมีชัยชนะทางการเมืองเหนือกลุ่มเจ้าที่ยอมรับในการสิ้นสุดระบบเก่าที่ดำเนินมากกว่า 40 ปี โดยการมีรัฐธรรมนูญแม้ว่าจะจะเป็นฉบับชั่วคราวก็ตามที่ ดังแถลงการณ์ในวันเปิดมหาวิทยาลัยตอนหนึ่งว่า

“วันนี้เป็นวันมงคลดีบรรจบพร้อมกัน 2 ประการ ประการหนึ่ง วันที่ 27 มิถุนายน เป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญชั่วคราว แห่งราชอาณาจักรสยาม ประการที่

⁹ สมคิด ศรีสังคม, รำลึกความหลัง. ใน “ธรรมศาสตร์ 50 ปี”. หน้า 387.

¹⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477 - 2511, หน้า 41.

สองมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้พยายามเร่งรัดการงานให้สามารถเปิดได้ในวันนี้ เพื่อดำเนินการสอนวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตามพระราชบัญญัติที่ได้ประกาศตั้งมหาวิทยาลัยนี้ขึ้นให้ทันในวันที่ 1 กรกฎาคม¹¹

อย่างไรก็ตามการที่ผู้นำคณะราษฎรส่วนใหญ่เร่งให้มีการจัดการอุดมศึกษาแห่งใหม่ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ประชาธิปไตยและการปกครองรัฐธรรมนูญ เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับระบอบการปกครองแบบใหม่นี้ เนื่องมาจากการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นได้มีการกำหนดให้อำนาจสูงสุดเป็นของปวงชนชาวไทย ดังนั้นการอบรมและให้ความรู้แก่ราษฎรจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและสำคัญในการนำไปสู่การมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครองและการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป ดังนั้นหลักสูตรวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงมีเนื้อหามุ่งเน้นให้ราษฎรมีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตยในเวลานั้นเสียก่อน ดังความอีกตอนหนึ่งว่า

“..ยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมิมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป..”¹²

4.1.2 ลักษณะทางกายภาพของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

4.1.2.1 ลักษณะกายภาพเรื่องที่ดิน ภายหลังจากการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นแล้ว ปรากฏว่าทางมหาวิทยาลัยยังไม่ได้มีที่ดินเป็นของตนเองจึงได้ทำการเช่าตึกโรงเรียนกฎหมายเดิมเชิงสะพานผ่านพิภพลีลาจากพระคลังข้างที่ไปพลางๆ ก่อนซึ่งแต่เดิมคือห้างแบดแมนอันเป็นห้างสรรพสินค้าที่จำหน่ายสินค้าจากยุโรปนานาชนิดลักษณะอาคารเป็นรูปทรงแบบยุโรป ในระหว่างนั้นผู้บริหารของมหาวิทยาลัยจึงได้พยายามในการหาสถานที่ตั้งของมหาวิทยาลัยให้กว้างขวางยิ่งขึ้นโดยผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชามธรรมศาสตร์และการเมืองได้เคยทาบตามกับพันเอกหลวงพิบูลสงครามมาแล้วครั้งหนึ่งเพื่อทำการติดต่อขอซื้อที่ดินในบริเวณโรงทหารกองพันทหารราบที่ 4 ตำบลท่าพระจันทร์จากกระทรวงกลาโหมอันเป็นตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน¹³ ซึ่งแต่เดิมเป็นพระราชวังหน้าครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในความดูแลของกระทรวงกลาโหมและต่อมาได้กลายเป็นที่ตั้งของกองพันทหารราบที่ 4

¹¹ คำกราบบังคมทูลรายงานของผู้ประศาสน์การในวันเปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. อ้างไว้ใน 70 ปี ธรรมศาสตร์ประกาศนาม, หน้า 23-26.

¹² คำกราบบังคมทูลรายงานของผู้ประศาสน์การในวันเปิดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. อ้างไว้ใน 70 ปี ธรรมศาสตร์ประกาศนาม, หน้า 23-26.

¹³ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสาร (3) มธ. 2/1. ปี 1 รายงานการประชุมครั้งที่ 3/ 2477.

และที่ 5 หลังจากทหารราบที่ 11 ย้ายออกไป โดยผู้ประศาสน์การได้ชี้แจงเรื่องดังกล่าวให้ที่ประชุมทราบ ผลปรากฏว่าหลวงพิบูลสงครามและได้นำเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาแล้ว โดยทางกระทรวงกลาโหมจะย้ายสถานที่อยู่พญาไท ส่วนที่ดินและสิ่งปลูกสร้างบริเวณกองพันทหาร ร.พัน 4 และ ร.พัน 5 คำบลท่าพระจันทร์นี้ถ้ามหาวิทยาลัยต้องการจะซื้อเพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาแล้ว กระทรวงการคลังได้ประมาณราคารวมทั้งสิ้นเป็นเงิน 749,518 บาท แต่คณะรัฐมนตรีได้ประชุม การศึกษาลงมติให้ลดราคาลงมาเป็น 500,000 บาท โดยให้มหาวิทยาลัยนี้ออกเงินซื้อ 300,000 บาท ให้ กระทรวงการคลังออกเงินอุดหนุน 200,000 บาท¹⁴ ต่อมามหาวิทยาลัยได้ย้ายสถานที่มาทำการ ณ ท่าพระจันทร์ในวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 ส่วนทางที่ทำการเดิมได้จัดการบอกเลิกสัญญาเข้าไป ทางกรมพระคลังข้างที่เมื่อวันที่ 21 เมษายนเพื่อเป็นผลเลิกสัญญาในวันที่ 31 พฤษภาคม 2478 เป็นต้น ไป สำนักงานโฆษณาการจึงได้รับเช่าตึกเชิงสะพานผ่านพิภพลีลาต่อจากมหาวิทยาลัย และจะรับซื้อ เครื่องโคมไฟฟ้าท่อน้ำประปาเป็นเงิน 400 บาท กับพัดลม 5 พัด พัดละ 60 บาท เป็นเงิน 300 บาท¹⁵ ในเวลาต่อมาได้มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณโรงทหารกองพันทหาร ราบที่ 4 คำบลท่าพระจันทร์ให้แก่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองพุทธศักราช 2477* โดยที่ สภาผู้แทนราษฎรลงมติว่า สมควรจะโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณโรงทหารกองพันทหารราบที่ 4 คำบลท่า พระจันทร์ ให้แก่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเพื่อขยายสถานการศึกษาแห่งมหาวิทยาลัย นั้นให้กว้างขวางยิ่งขึ้นโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินบริเวณโรงทหารกองพันทหารราบที่ 4 คำบลท่าพระจันทร์ ปรากฏแนวเขตตามแผนที่ท้ายพระราชบัญญัตินี้ มีเนื้อที่ประมาณ 29,599 ตารางเมตร ด้านเหนือติดต่อกับที่ทำการกองพัสดุตำรวจ และที่ว่างบริเวณวัดบวรสถานสุทธาวาส ด้านใต้จดถนนพระจันทร์ ด้าน ตะวันออกติดบริเวณพิพิธภัณฑสถานและบริเวณคลังแสง ด้านตะวันตกจดแม่น้ำเจ้าพระยา แก่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในระยะแรกปรากฏว่าการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยมี สถานที่แคบมาก ต่อมาผู้บริหารของมหาวิทยาลัยจึงทำเรื่องเสนอรัฐสภาเพื่อออกพระราชบัญญัติโอน กรรมสิทธิ์ที่ดินเพิ่มเติมซึ่งปรากฏว่าในภายหลังมหาวิทยาลัยไม่ต้องเสียเงินซื้อเพิ่มเติมแต่อย่างใด เนื่องจากได้มีพระราชบัญญัติโอนที่ดินบริเวณคลังแสงให้เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินไว้ก่อนหน้านั้น แล้ว จึงทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีที่ดินเพิ่มบริเวณสนามฟุตบอลและรอบข้างด้านใน ซึ่งมีจำนวน พื้นที่ 11, 259 ตารางเมตร ดังนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมีพื้นที่รวม 25 ไร่ 3 งาน¹⁶ มี เรื่อง ที่ น่าสนใจอีกประการหนึ่งจากการศึกษาเอกสารรายงานการประชุมเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 พบว่าทางกระทรวงธรรมการนั้นจะให้พระราชนิเวศน์มฤคทายวันที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นเป็น

¹⁴ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสาร (3) มธ. 2/1. รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง ครั้งที่ 7/2477 วันที่ 15 มิถุนายน พุทธศักราช 2477.

¹⁵ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสาร (3) มธ. 2/1. รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง ครั้งที่ 1/2478 วันที่ 28 พฤษภาคม พุทธศักราช 2478.

* ตามระบบปฏิทินปัจจุบันคือปี พ.ศ. 2478.

¹⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477 - 2511. หน้า 50 - 51.

ทรัพย์สินของทางมหาวิทยาลัยด้วย แต่ปรากฏว่าที่ประชุมได้แสดงความเห็นว่าจะไม่ควรรับเอาไว้เนื่องจากได้ประโยชน์ไม่คุ้มเท่ากับรายได้ที่ต้องเสียไป เนื่องจากต้องเสียค่าบำรุงปีละไม่ต่ำกว่า 300 บาท¹⁷

4.1.2.2 ลักษณะกายภาพทางอาคาร

อาคารตึกโดม ตึกโดมเป็นอาคาร 2 ชั้น ยาวตามแนวเหนือใต้ ยกเว้นมุขกลางของอาคารซึ่งมี 3 ชั้น ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีการปรับปรุงต่อเติมตึกโดมบ้าง สภาพปัจจุบันตึกโดมกว้าง 11 เมตร (ไม่นับรวมส่วนยื่นของมุข) ยาว 111 เมตร มีมุขตรงกลางและริมทั้งสองของอาคาร ยอดของมุขกลางด้านหน้ามีส่วนที่เรียกว่า “โดม” ซึ่งเป็นหลังคาทรงกรวย 2 ช่วง ที่มีฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยม และนับเป็นสัญลักษณ์สำคัญประการหนึ่งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันตึกโดมเป็นสำนักงานอธิการบดี ลักษณะของงานสถาปัตยกรรมของโดมได้รับอิทธิพลแบบตะวันตกที่หมิว อภัยวงศ์ได้รับการศึกษามา กล่าวคือเป็นงานสถาปัตยกรรมแบบสากลที่มีอิทธิพลของงานสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกทั้งรูปทรง ระเบียบ การจัดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม สัดส่วน ยังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในอาคาร¹⁸ แม้กระนั้นก็ตามตึกโดมก็มีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของประเทศไทย คือมีการแสดงสัดส่วนของหลังคาที่ค่อนข้างชันซึ่งมีประโยชน์ในการใช้กันแดดและฝนอย่างแท้จริง¹⁹

ในช่วงที่มหาวิทยาลัยได้เริ่มย้ายมาอยู่ที่บริเวณท่าพระจันทร์นั้น ปรากฏว่ามีอาคารหลัก 4 หลังเรียงติดต่อกันโดยในเวลานั้นได้ใช้เป็นอาคารที่ทำการของกรมทหารราบ ต่อมามหาวิทยาลัยจึงออกแบบโดยปรับปรุงจากอาคารที่มีอยู่เดิม 4 หลัง ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 อาคารทั้ง 4 หลังนี้เป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกสูง 2 ชั้น มีขนาดและรูปทรงเหมือนกันวางเรียงต่อกันเป็นแนวยาวหันหน้าลงแม่น้ำเจ้าพระยา หลังแรกคือบริเวณอาคารเอนกประสงค์ในปัจจุบัน อาคารที่สองคือปีกซ้ายของตึกโดม อาคารที่ 3 คือปีกขวาของตึกโดม และอาคารที่ 4 คืออาคารบริเวณห้องเอทีเคคณะเศรษฐศาสตร์ ในเวลาต่อมาจึงได้มีการประยุกต์ โดยการสร้างยอดโดมขึ้นมาเพื่อเชื่อมอาคาร 2 และ 3 เข้าด้วยกัน²⁰ แนวทางการปรับปรุงอาคารคือ การทำหลังคาเชื่อมอาคารทั้งหมดเข้าด้วยกันให้เป็นอาคารหลังเดียว โดยพื้นที่ว่างตรงกลางระหว่างอาคารหลังที่ 2 และ 3 ถูกออกแบบใหม่ให้เป็นอาคาร 3 ชั้น และสร้างยอดโดมเป็นสัญลักษณ์อยู่ตรงกลางอาคารตึกโดมได้เริ่มทำการก่อสร้างปรับปรุงตั้งแต่เดือนกรกฎาคมปี 2478 แล้วเสร็จ ส่วนสถาปนิกที่รับผิดชอบออกแบบปรับปรุงตึกโดมครั้งนั้นคือนายจิตรเสน (หมิว) อภัย

¹⁷ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เอกสาร (3) มธ. 2/1. ปีก1 รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ครั้งที่ 1/2478 วันที่ 29 พฤษภาคม พุทธศักราช 2478.

¹⁸ โชติ กัลยาณมิตร. “อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (2325 – 2525). (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปสถาปัตยกรรมไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 67.

¹⁹ ชาตรี ประกิตนันทการ. คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ : ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2530), หน้า 60.

²⁰ เรื่องเดียวกัน

วงศ์ สถาปนิกประจำสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยได้ศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมจากสถาบัน Ecole Beaux arts ประเทศฝรั่งเศส โดย ดร. ปรีดี พนมยงค์ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ให้แนวคิดสถาปนิกว่า ดึกที่จะสร้างให้มีลักษณะโดดเด่น สะท้อนอุดมการณ์ของคณะราษฎรในเรื่องหลัก 6 ประการ โดยเฉพาะหลักการข้อที่ 6 ที่กล่าวว่า “จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” รวมทั้งจะต้องอยู่ภายใต้แนวคิดประหยัด สวยงาม และทันสมัย²¹ สถาปนิกผู้ออกแบบจึงได้ออกแบบปรับปรุงอาคารที่โรงทหารมีอยู่แต่เดิม 4 หลัง โดยทำหลังคาเชื่อมอาคารทั้ง 4 เข้าด้วยกัน โดยการสร้างโดมครอบอยู่กลางอาคาร มีเรื่องเล่าสืบมาว่าการที่สถาปนิกได้รับแรงบันดาลใจเรื่องโดมมาจากการมองเห็นของปลายแท่งดินสอแปดเหลี่ยมที่เหลาอย่างแหลมคม อันหมายถึงสติปัญญาและความเจียมแหลม²² สำหรับความหมายของดึกโดมนั้นจะสามารถสังเกตได้ว่ารูปทรงกรวยรูปแหลม 2 ชั้น ฐานของทรงกรวยเป็นรูป 6 เหลี่ยม อันหมายถึงหลัก 6 ประการของคณะราษฎร ยอดแหลมหมายถึงการบรรลุความปรารถนาอันสูงสุด อาคาร 2 ปีก ด้านท่าพระจันทร์และด้านท่าพระอาทิตย์ที่เป็นอาคารเดิมของค่ายทหาร หมายถึงการศึกษาที่กว้างขวางในหมู่ราษฎร การที่เรียกว่าดึกโดมนั้นหมายถึงอาคารที่หลังคาเป็นรูปทรงกลมต่อกัน โดยสร้างหลังคาเชื่อมซ้อนอาคารทั้งแถว มีแนวหลังคาโดมขนาด 20 X 40 เมตรครอบอยู่ตรงกลาง ใช้เงินก่อสร้างเฉพาะอาคารโดม 39,802.38 บาท จึงทำให้โดมได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา รวมทั้งใช้เป็นสถานที่แสดงสัญลักษณ์และเกี่ยวข้องกับทางการเมืองของธรรมศาสตร์ในเวลาต่อมาอีกหลายครั้งจนถึงปัจจุบัน เช่นเคยใช้เป็นศูนย์บัญชาการเสรีไทย

ในการปรับปรุงอาคารเดิมทั้ง 4 หลังยังคงถูกเก็บรักษาไว้ตามเดิม การออกแบบให้ดูเป็นอาคารเดียวกันทำโดยรื้อหลังคาเดิมลงและสร้างหลังคาใหม่เชื่อมอาคารทั้ง 4 เข้าด้วยกัน ช่องว่างระหว่างอาคารทั้ง 4 หลังซึ่งมีอยู่ 3 ช่อง แต่ละช่องกว้าง 7 เมตร นายหมีวตั้งใจเก็บไว้ 2 ช่องคือระหว่างดึก 1 กับดึก 2 และช่องระหว่างดึก 3 กับดึก 4 สาเหตุของการนี้อาจเป็นไปได้ว่า เพื่อใช้เป็นช่องทางเดินเชื่อมต่อไปสู่พื้นที่ทางทิศตะวันออกของมหาวิทยาลัย (ต่อมาคือสนามฟุตบอล) และเหนือช่องว่างระหว่างอาคารทั้ง 2 ช่องออกแบบชั้นหลังคาให้สูงขึ้น ซึ่งในเชิงความงามแล้ว หลังคาส่วนนี้ช่วยลดทอนความยาวของอาคารทางสายตาลง ช่วยให้อาคารไม่ดูยาวมากเกินไป และในแง่การใช้สอย ยังเป็นการช่วยเน้นทางเข้าใต้ส่วนช่องว่างระหว่างดึก 2 กับดึก 3 ถือเป็นจุดกึ่งกลางของอาคาร นายหมีวออกแบบให้เป็นส่วนที่เด่นที่สุด โดยสร้างอาคารชั้นใหม่มีความสูง 3 ชั้นเชื่อมต่อกับปลายมุขของอาคาร 2 และ 3 ทำให้ส่วนกลางของอาคารนี้มีความกว้างถึง 22 เมตร ซึ่งเพียงพอในการทำเป็นโถงทางเข้าและโถงบันไดหลักของอาคาร บนหลังคาออกแบบเป็นโดมยอดแหลมสูงประมาณ 16 เมตร เพื่อเน้นทางเข้าและเป็นสัญลักษณ์ของอาคาร รวมไปถึงเป็นสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยได้ด้วยเพื่อให้สอดคล้องกับอาคารยอดโดมที่ออกแบบใหม่ในส่วนพื้นผิวของอาคาร 2 และ 3 จึงมีการปรับเปลี่ยนลวดลายใหม่

²¹ ช่างคักกี้ เพชรเลิศอนันต์, ธรรมศาสตร์การเมืองไทย, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2540), หน้า 42.

²² ชาตรี ปะภิกคินนทการ, คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ : ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2548), หน้า 60.

ทั้งหมด ซึ่งเดิมมีลวดลายที่มีลักษณะเรียบง่ายมากขึ้นตามสมัยนิยม อย่างไรก็ตาม ในส่วนของอาคาร 1 และ 4 ยังคงปล่อยให้มิลวดลายบัวหัวเสาแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกคงเดิมอยู่ใต้ชายคาของยอดโดม ด้านหน้า นายหมีว อภัยวงศ์ได้ออกแบบให้มีนาฬิกาขนาดใหญ่ติดตั้งไว้²³ โดยทางมหาวิทยาลัยได้ติดต่อขอซื้อนาฬิกาชิ้นนี้จากห้างร้านชั้นนำในสมัยนั้นหลายแห่ง อาทิ บริษัทเคสท์กูร์เอกาโบด์ และห้างบี.กริมแอนโก กรุงเทพฯ เป็นต้น แต่สุดท้ายมหาวิทยาลัยก็ได้เลือก “นาฬิกาปารีส” สั่งพิเศษจากห้าง เอส.เอ.บี. ซึ่งเป็นของชาวฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ นาฬิกาดังกล่าวเป็นนาฬิกาลูกตุ้มเหล็ก 7 ชั้น มูลค่าถึง 1,250 บาท²⁴ แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นห้างที่เสนอราคาแพงที่สุดก็ตามแต่มีการเสนอเงื่อนไขในการรับประกันที่ดีกว่าและรวมค่าติดตั้ง ในเวลาต่อมาทางห้างเอสเอบีได้มีจดหมายตอบกลับมาว่าจะให้เป็นของขวัญแก่มหาวิทยาลัยเนื่องในโอกาสที่มหาวิทยาลัยก่อตั้งขึ้นใหม่และช่วยดูแลบำรุงรักษานาฬิกาจนถึงปี พ.ศ. 2482²⁵ ส่วนหลังคาโดมมุงด้วยกระเบื้องไม้สักอย่างดี พื้นอาคารปูด้วยกระเบื้องหินอ่อน ส่วนเฟอร์นิเจอร์ภายในทั้งหมดสั่งทำจาก “เกอร์สันเฟอริเจอร์”²⁶ วัสดุประกอบอื่นๆ เช่น กุญแจ ลูกบิด บานพับ ฯลฯ สั่งซื้อชนิดอย่างดีที่สุดจากห้างวินด์เซอร์ แอนด์ โก (ห้างสีดา)²⁷ ซึ่งทั้งหมดได้ทำให้ตึกโดมเป็นตึกที่โดดเด่นและทันสมัยมากที่สุดหลังหนึ่ง สาเหตุที่ทำให้นายหมีว อภัยวงศ์ มีโอกาสเข้ามาทำการออกแบบปรับปรุงอาคารหลังแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้นั้นเกิดจากการชักชวนของ ดร.เดือน บุนนาค เลขาธิการคนแรกของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ดังปรากฏในรายงานฉบับที่ 3/2478 ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเขียนโดย ดร.เดือน บุนนาค ถึงผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ความว่า

“...คณะกรรมการมหาวิทยาลัยได้ลงมติเห็นชอบในการซ่อมแซม ตัดแปลง สถานที่ๆ ทำการใหม่ของมหาวิทยาลัยที่ตำบลท่าพระจันทร์ ให้ข้าพเจ้าจัดการหาช่างวางแปลนทั่วไปเสนอ หลังจากนั้นมา ข้าพเจ้าได้ขอให้กองการสถาปัตยกรรมในกรมศิลปากรกระทรวงธรรมการวางแปลนให้ และในขณะเดียวกัน โดยที่ได้ทราบว่าย นายหมีว อภัยวงศ์ได้เขียนแปลนตึกไปรษณีย์ใหม่งดงามมาก (ตึกไปรษณีย์กลางบางรัก) ข้าพเจ้าจึงได้ขอร้องให้นายหมีว อภัยวงศ์ ช่วยเหลือในการนี้ด้วย เมื่อได้เทียบแปลน

²³ ชาตรี ประภินนทการ. “70 ปี โคมธรรมศาสตร์และการเมือง” ใน จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 10, หน้า 26.

²⁴ ช่างตักดี เพชรเลิศอนันต์. ธรรมศาสตร์การเมืองไทย จากปฏิวัติ 2475 ถึง 14 ตุลา 2516. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2540) หน้า 42.

²⁵ สมิทธิ์ นวกุล. รวมเรื่องเล่าธรรมศาสตร์. (กรุงเทพฯ : มปป., หน้า 17.

²⁶ หนังสือพิมพ์ ธรรมศาสตร์รายปักษ์ ปีที่ 1 เล่มที่ 2 วันที่ 15 เมษายน 2479 อ้างถึงในชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477 - 2511, หน้า 52

²⁷ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., เอกสาร (3) มธ. 2/1 ไบเสนอรคา ห้างวินด์เซอร์ แอนด์ โก ถึง ดร.เดือน บุนนาค วันที่ 12 กรกฎาคม 2478, หน้า 1.

* หมีว อภัยวงศ์ (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น จิตรเสน อภัยวงศ์) ชื่อนี้เป็นที่รู้จักกันในแวดวงนักวิชาการทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยที่สนใจประวัติศาสตร์ของอาคารในช่วงหลังปี 2475 เป็นอย่างดี อันเนื่องมาจากผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรมที่มีอย่างมากมายในช่วงระหว่างปี 2475 - 2490 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอาคารสำคัญของยุคสมัยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น ตึกกรมไปรษณีย์กลางบางรัก ตึกแถวทั้ง 10 หลังริมถนนราชดำเนินกลาง อาคารที่ทำการกระทรวงยุติธรรม (ร่วมออกแบบ) อาคารบางหลังที่เมืองใหม่ลพบุรี และตึกบังคับการ (ตึกโดม) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ของกองสถาปัตยกรรมกับแปลนของนายหมิว อภัยวงศ์แล้ว เห็นว่าแปลนอันหนึ่งนี้มีรูปทรงงดงามมากกว่า ทั้งนี้ได้เสนอและเห็นชอบด้วยแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ให้นายหมิว อภัยวงศ์ เขียนแปลนรายละเอียดต่อไป และขอให้เขียนตรง dome กลางระหว่างตึก 2 กับที่ 3 ก่อน ซึ่ง ณ บัดนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว พร้อมทั้งรายการและข้าพเจ้าก็ได้ประกาศประมวลแต่วันนี้²⁸

นอกจากจะทำการออกแบบแล้ว นายหมิว อภัยวงศ์ยังรับที่จะเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างด้วย โดยทางมหาวิทยาลัยได้จ่ายค่าออกแบบครั้งนั้นแก่นายหมิวเป็นเงินทั้งสิ้น 350 บาท และจ่ายเป็นเงินเดือนสำหรับการควบคุมการก่อสร้างเดือนละ 150 บาทจนกว่างานจะแล้วเสร็จ²⁹ มหาวิทยาลัยได้นำแบบของนายหมิวไปทำการประกวดราคาเป็นซองประมูลเพื่อหาผู้รับเหมาก่อสร้างในวันที่ 18 พฤษภาคม 2478 ซึ่งมีผู้ยื่นซองประมูลทั้งสิ้น 6 ราย เช่น นายอิน ยี่หื้อชีวลี และร้านศิลปกรรมพานิชของหลวงวิศาลศิลปกรรม นายบุญชู ยี่หื้อเอี้ยวก็ เป็นต้น ผลปรากฏมหาวิทยาลัยได้ตกลงว่าจ้างนายบุญชู ยี่หื้อเอี้ยวก็ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างเพราะเป็นผู้เสนอราคาต่ำที่สุดคือเพียง 18,200 บาท³⁰ โดยเริ่มทำการก่อสร้างตั้งแต่ 1 กรกฎาคม 2478 มีกำหนด 6 เดือน อย่างไรก็ตาม การก่อสร้างไม่สามารถเสร็จทันกำหนดการคือในเดือนธันวาคม 2478 ได้ เนื่องจากมีฝนตกชุกผิดปกติในช่วงการก่อสร้าง ทำให้การหล่อคอนกรีตมีปัญหา อีกทั้งได้มีการแก้ไขแบบอาคารโดยนายหมิว อภัยวงศ์ ออกแบบเพิ่มเติมส่วนกันสาดยาวออกมาอีกถึง 6 เมตร เหนือประตูทางเข้าหลัก ผู้รับเหมาจึงได้ขอขยายเวลาเพิ่มเติมอีก 3 เดือน ซึ่งจะมาแล้วเสร็จในเดือนมีนาคม 2479³¹ และทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2479 โดยมีพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จมาเป็นประธานในพิธีโดยการไขกุญแจเปิดประตูเหล็กของตึกโดม

นิคมมหาวิทยาลัย นิคมมหาวิทยาลัยเป็นหอพักสำหรับนักศึกษาในระยะแรกที่ได้เก็บค่าเช่าในราคาถูกเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับนักศึกษา ได้จัดสร้างขึ้นเมื่อต้นพุทธศักราช 2478 โดยใช้ตัวตึกด้านใต้ของมหาวิทยาลัยชั้นบน (ซึ่งเรียกกันว่า ตึก 1) ค่าใช้จ่ายในการสร้างห้องพำนักนี้ได้รับการบริจาคของท่านผู้มีจิตศรัทธาและเล็งเห็นประโยชน์แห่งนิคมมหาวิทยาลัย เช่น คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เจ้านาย คณะรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะทูตานุทูต ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน พ่อค้า คหบดี เป็นจำนวนเงินหลายหมื่นบาท ทั้งนี้ทางมหาวิทยาลัยได้จัดทำแผนโลحةจารึกพระนามและนามท่านผู้มีอุปการะคุณเกื้อกูลนิคมมหาวิทยาลัยติดไว้ ณ ห้องพำนักในนิคม

²⁸ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., รายงานที่ 3/2478 เรื่อง "ซ่อมแซมที่ทำการมหาวิทยาลัย" วันที่ 3 พฤษภาคม 2478

หน้า 1.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1

³⁰ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., ประกาศมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เรื่อง "การซ่อมแซมสถานที่" วันที่ 7 มิถุนายน 2478.

³¹ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์., จดหมายจากนายบุญชู ยี่หื้อเอี้ยวถึงเลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง วันที่ 31 ธันวาคม 2478, หน้า 1.

มหาวิทยาลัยด้วย ห้องพักในนิคมมหาวิทยาลัยจัดสร้างในแบบเดียวกันทั้งหมด เป็นห้องที่นำอยู่อย่างสบาย กว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 6 เมตร พื้นห้องขัดมันลงชะแล้ค มีเตียงนอนทำด้วยไม้สักขนาด 3.5 ฟุต มีโต๊ะรับแขกพร้อมทั้งเก้าอี้นั่งเล่น 1 ชุด โต๊ะหนังสือเปิดพับได้ ชั้นล่างทำเป็นตู้ใส่เสื้อผ้าและลิ้นชักเก็บของ มีเก้าอี้ไม้สักนั่งเขียนหนังสือ 1 ตัว ซึ่งสิ่งอุปกรณ์เหล่านี้ได้สร้างขึ้นด้วยเงินอุทิศของท่านผู้มีอุปการะคุณดังกล่าวแล้ว

อาคารอื่นๆ ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2488 ก่อนการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองไม่ได้มีการก่อสร้างอาคารต่างๆ เพิ่มเติมจากที่มีอยู่มากนัก โดยมีการสร้างอาคารโรงเรียนเตรียม มชก. 2 หลัง โดยปัจจุบันคือบริเวณคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีกับคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และมีการสร้างอาคารดินมุงด้วยใบจากตั้งอยู่ในบริเวณหอประชุมใหญ่ในปัจจุบัน รวมทั้งด้านหลังทางขวาของตึกโดมจะมีที่ขายอาหารมุงจาก 1 หลัง

4.2 พัฒนาการทางด้านกายภาพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ในปี พ.ศ.2476 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มีการก่อสร้างอาคารขึ้นอีกหนึ่งหลัง คือ ตึกฟิสิกส์ ซึ่งเปิดใช้ใน พ.ศ.2478 และในปีเดียวกันนี้ คณะวิศวกรรมศาสตร์ย้ายการเรียนการสอนจากตึกบัญชาการไปที่ตึกใหม่ คือ อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 หรือที่เรียกกันว่า "ปราสาทแดง" ซึ่งเป็นอาคารเรียนหลังแรกของคณะวิศวกรรมศาสตร์ ในระหว่าง พ.ศ. 2480 - 2489 มีการก่อสร้างอาคารเรียนต่างๆ ของมหาวิทยาลัยในช่วงต้นทศวรรษมากกว่าในตอนปลายทศวรรษ เนื่องจากในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษนี้มีวิกฤตการณ์เกิดขึ้นในพระนครทั้งจากเหตุการณ์น้ำท่วมและภาวะความไม่สงบของบ้านเมืองในช่วงสงคราม อาคารที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่มีทั้งอาคารเรียน อาคารบริหาร และอาคารส่วนกลางของมหาวิทยาลัย สิ่งปลูกสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ในทศวรรษนี้ ประกอบด้วย หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สระน้ำจุฬาฯ ถนนและสนามหน้าพระรูป เสาธง อาคารแผนกสัตวแพทย์ อาคารเคมี 1 อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 2 อาคารสถาปัตยกรรม 1 อาคารคณะเภสัชศาสตร์ (ปัจจุบันเป็นอาคารศิลปกรรม 1) อาคารจามจุรี 2 และตึกวาทวิทยาวัฑฒน์ โดยรายละเอียดของอาคารที่สำคัญมีดังนี้

หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เริ่มสร้างขึ้นเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2481 โดยมีพระสาโรชรัตนนิมมานก์เป็นสถาปนิกออกแบบก่อสร้างอาคาร และพระพรหมพิจิตรเป็นผู้ออกแบบลายกนกเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่ตัวอาคารมีลักษณะคล้ายโบสถ์และกลุ่มอาคารในวัดราชาธิวาสราชวรวิหาร ที่สมเด็จพระนริศราวุฒิวังศ์ หอประชุมหลังนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก มีผนังก่ออิฐและหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี ภายในอาคารเป็นโถงชั้นเดียว ด้านหน้ายกพื้นเป็นเวที มีฉัตรอยู่ด้านหลังและด้านข้างทั้งสองด้าน ส่วนด้านตะวันตกทำเป็นมุขซ้อน ชั้นล่างเป็นห้องรับรอง ชั้นบนเป็นห้องประชุม ภายในหอประชุมมีพระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาพเขียนด้วยสีน้ำมัน

ประดิษฐานอยู่ อาคารหลังนี้แล้วเสร็จลงในวันที่ 31 มกราคม 2482 และเปิดใช้ในวันที่ 30 มีนาคม 2482 สองปีต่อมา (พ.ศ.2484) มหาวิทยาลัยต้องทำการซ่อมแซมหอประชุม เนื่องจากหลังคาของอาคารรั่วและพื้นหอประชุมมีน้ำซึม สร้างความเสียหายถึงเพดานและดวงโคมภายในอาคาร

อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 หรือที่เรียกกันว่า ปราสาทแดง เป็นอาคารเรียนเก่าแก่ของ คณะวิศวกรรมศาสตร์ ออกแบบโดยพระสาโรชรัตนนิมมานก์ เป็นอาคาร 3 ชั้น สูง 21 เมตร อาคารหลังนี้ก่อสร้างแล้วเสร็จในราว พ.ศ.2478 นับเป็นอาคารเรียนหลังแรกของคณะวิศวกรรมศาสตร์และในปีเดียวกัน คณะวิศวกรรมศาสตร์จึงย้ายการเรียนการสอนจากตึกบัญชาการไปยังอาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 ต่อมาใน พ.ศ.2482 คณะวิศวกรรมศาสตร์ ได้ก่อสร้างอาคารเรียนขึ้นอีกหลัง ออกแบบโดยพระสาโรชรัตนนิมมานก์เช่นกัน มีลักษณะเป็นอาคาร 3 ชั้น สูง 21 เมตร คล้ายอาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 อาคารเรียนหลังที่ 2 ของคณะวิศวกรรมศาสตร์ แล้วเสร็จใน พ.ศ.2484 อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 2 ถูกปิดเพื่อการปรับปรุงระหว่างวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2495 ถึงวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2496 อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 และ 2 มีลักษณะเป็นอาคารคู้แฝด ความแตกต่างของอาคารทั้งสองหลังอยู่ที่แนวปูนก่ออิฐ โดยอาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 มีแนวปูนก่ออิฐแบบนูนออก ส่วนอาคารวิศวกรรมศาสตร์ 2 มีแนวปูนก่ออิฐแบบเว้าเข้า

อาคารสถาปัตยกรรม 1 อาคารเรียนของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์หลังแรก ออกแบบโดย นายลูเซียง คอปเป่า และนายสิวงค์ กุญชร ณ อยุธยา เริ่มก่อสร้างในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2482 แล้วเสร็จลงในเดือนธันวาคม พ.ศ.2483 เป็นอาคาร 3 ชั้น สูง 20 เมตร ต่อมาใน พ.ศ.2488 ช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา อาคารหลังนี้ถูกทหารญี่ปุ่นยึดเป็นที่พัก ส่งผลให้นิสิตคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ต้องย้ายไปเรียนที่อาคารวิศวกรรมศาสตร์ 2 และต่อมาตอนปลายสงครามอาคารสถาปัตยกรรมศาสตร์ 1 จึงถูกฝ่ายสัมพันธมิตรเข้ายึดเป็นที่ตั้ง เมื่อสงครามสิ้นสุดลง มหาวิทยาลัยจึงได้รับอาคารเรียนต่าง ๆ ที่ถูกยึดไปกลับคืน

อาคารคณะเภสัชศาสตร์ อาคารหลังนี้เคยเป็นอาคารเรียนของคณะเภสัชศาสตร์ เป็นอาคาร 3 ชั้น สูง 17 เมตร ออกแบบโดยพระสาโรชรัตนนิมมานก์ แล้วเสร็จใน พ.ศ.2484 และเปิดใช้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2484 คณะเภสัชศาสตร์ทำการสอนอยู่ที่อาคารแห่งนี้เป็นเวลา 41 ปี ก่อนที่จะย้ายการเรียนการสอนไปที่อาคารเรียน ปฏิบัติการและบริหาร ของคณะที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้กับสยามสแควร์ใน พ.ศ.2524 ต่อมาเมื่อมีการสถาปนาคณะศิลปกรรมศาสตร์ขึ้นเป็นคณะที่ 15 ของมหาวิทยาลัย ใน พ.ศ.2527 คณะศิลปกรรมศาสตร์ จึงได้ใช้อาคารเภสัชกรรมเดิมเป็นอาคารเรียนของคณะฯ

เสาธง สร้างขึ้นใน พ.ศ.2481 เป็นเสาธงตะเกียบคู่ฐานเป็นคอนกรีต สูงจากพื้นดิน 19.10 เมตร ไม้เสาธงใช้ไม้สนชนิดที่ใช้ทำเสากระโดงเรือ โคนโต 25 ซม. ปลายโต 5.7 ซม. ไม้ตั้งธงที่ใช้ทำตะเกียบคู่กลมโตมีขนาด 25 ซม.ฐานตะเกียบคู่และเสาธงทาสีขาวทั้งหมด³²

ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมสาธารณะหลักเหตุการณ์ปฏิวัติ 2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป.พิบูลสงคราม โดยภาพรวมจะพบว่ามียุโรปแบบ

³² จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 9 ทศวรรษ พัฒนาการทางกายภาพ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 55.

ภายนอกที่เรียบเกลี้ยง เป็นเส้นตรงไปตรงมาแบบกล่องสี่เหลี่ยม ไม่นิยมประดับตกแต่งด้วยลวดลายใดๆ หลังจากจะเป็นทรงตัดหรือไม่ว่า ก็จะก่อเป็นแผงคอนกรีตขึ้นไปบังส่วนหลังคา ในกรณีที่มีได้ทำหลังคาทรงตัด เพื่อหลอกสายตาให้ดูเป็นหลังคาทรงตัด ในลักษณะแบบเดียวกับศาลาเฉลิมกรุง เป็นแต่เพียงว่า ในสมัยนี้รายละเอียดลวดลาย องค์กรประกอบเล็กๆ น้อยๆ ทางสถาปัตยกรรมถูกตัดทิ้งออกอย่างสิ้นเชิง เรียบง่ายจนสมเด็จฯ เจ้าพระกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเรียกว่าอาคารทรงหีบขนมปัง³³ แต่ชนชั้นนำไทยในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามนั้นกลับเรียกรูปแบบงานเหล่านั้นว่าสถาปัตยกรรมแบบทันสมัย

งานสถาปัตยกรรมในยุคแห่งประชาธิปไตย ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เรียบเกลี้ยงไร้ลวดลายประดับตกแต่งใดๆ จึงเป็นการสะท้อนลักษณะต่อต้านการแบ่งชนชั้นทางสังคม โดยสื่อผ่านการยกเลิกระบบฐานานุศักดิ์ในงานสถาปัตยกรรม งานสถาปัตยกรรมในยุคนี้ไม่มีการแบ่งแยก (อย่างน้อยก็ในทางทฤษฎี) รูปแบบอาคารระหว่างเจ้า โพร่ ผู้น้อย สามัญชน ชนชั้นปกครองแต่อย่างใด อาคารทุกหลังที่ถูกสร้างขึ้นแก่บุคคลฐานะต่างๆ กัน ล้วนมีรูปแบบที่เหมือนกันคือ เรียบง่ายเป็นแบบหีบขนมปัง ไม่มีลวดลายประดับประดาใดๆ ทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าจะมีลวดลาย ก็จะเป็นการปั้นที่แสดงลักษณะเรียบง่ายขึ้น ลดทอนรายละเอียด และที่สำคัญลวดลายที่ประดับเข้ามาก็ได้มุ่งเน้นในเรื่องฐานานุศักดิ์แต่อย่างใด เป็นแต่เพียงการประดับเพื่อความสวยงามเท่านั้น³⁴

ถ้าลองมองเปรียบเทียบอาคารที่มีลักษณะการใช้งานแบบเดียวกันที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6-7 กับในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจะทำให้มองเห็นภาพได้ดีขึ้น เช่น อาคารสถานศึกษาของวชิราวุธวิทยาลัย ตึกบัญชาการภายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เต็มไปด้วยการแสดงออกในเรื่องฐานานุศักดิ์ ของสถาบันพระมหากษัตริย์ เปรียบเทียบกับตึกคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ตึกเคมี ตึกฟิสิกส์ ภายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ.2475-2487 จะมีลักษณะที่แตกต่างอย่างชัดเจนที่สุดประการหนึ่งคือการก่อสร้างด้วยรูปแบบที่เรียบเกลี้ยงไม่มีลายประดับตกแต่งใดๆ ที่แสดงถึงฐานานุศักดิ์ของงานสถาปัตยกรรมเช่นในอดีตอีกต่อไป

4.3 นโยบายการดำเนินการบริหารของมหาวิทยาลัยไทยช่วงปี พ.ศ.2475-2485

4.3.1 รูปแบบโครงสร้างการบริหารมหาวิทยาลัยด้านโครงสร้างการบริหาร

ในช่วงนี้ทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้มีการบริหารที่เป็นรูปแบบนิติบุคคลโดยการออกพระราชบัญญัติเพื่อรับรองฐานะดังกล่าว เพื่อให้การนำเสนอนั้นสามารถเข้าใจภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถเปรียบเทียบได้จากพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์

³³ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายถึงหม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล วันที่ 23 เมษายน 2484, หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุลพิมพ์เนื่องในวันประสูติครบ 6 รอบ 8 สิงหาคม 2512 (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2512), หน้า 78.

³⁴ ชาตรี ประทีปนันทการ, การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547)

มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2477 และ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 โดยผู้ศึกษาได้สรุปรายละเอียดของพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับลงในตารางดังนี้

ตารางที่ 4 : ตารางแสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างการบริหารงานตามพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและพระราชบัญญัติธรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
<p>1. ความมุ่งหมาย เป็นสถานศึกษาและค้นคว้าในศาสตร์ต่าง ๆ โดยมุ่งจะส่งเสริมวิชาชีพชั้นสูง และทะนุบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ</p>	<p>1. ความมุ่งหมาย มีหน้าที่จัดการศึกษาวิชากฎหมาย วิชาการเมือง วิชาเศรษฐกิจการและบรรดาวิชาอื่น ๆ อันเกี่ยวกับธรรมศาสตร์และการเมือง</p>
<p>2. องค์การบริหาร หน่วยงาน องค์การบริหารสภามหาวิทยาลัย ประกอบด้วย</p> <p>(1) กรรมการโดยตำแหน่ง คือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ อธิการบดีมหาวิทยาลัย คณบดี และหัวหน้าแผนกอิสระ</p> <p>(2) กรรมการที่เลือกตั้งขึ้นจากบรรดาศาสตราจารย์ หรืออาจารย์ ซึ่งเป็นหัวหน้าแผนกวิชาของคณะต่าง ๆ คณะละหนึ่งหรือสองคน แล้วแต่สภามหาวิทยาลัยจะวินิจฉัย</p> <p>(3) กรรมการซึ่งจะให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรเป็นจำนวนไม่เกินกว่าสองในสามของจำนวนกรรมการสองประเภทข้างต้น</p>	<p>2. องค์การบริหาร หน่วยงาน คณะกรรมการมหาวิทยาลัย ประกอบด้วย 2 ประเภท</p> <p>1. กรรมการโดยตำแหน่ง</p> <p>1.1. นายกรัฐมนตรีเป็นนายกกิตติมศักดิ์</p> <p>1.2. รัฐมนตรีศึกษาธิการเป็นนายกคณะกรรมการ</p> <p>1.3. ผู้ประศาสน์การเป็นอุปนายกคณะกรรมการ</p> <p>1.4. คณบดีคณะต่างๆ เป็นกรรมการคณะกรรมการ</p> <p>1.5. เลขธิการมหาวิทยาลัยเป็นเลขธิการ</p> <p>2. กรรมการโดยคุณวุฒิทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งโดยความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร จำนวนไม่เกินกว่ากรรมการโดยตำแหน่ง</p>
<p>3. วาระในการดำรงตำแหน่ง</p> <p>-กรรมการโดยตำแหน่งไม่กำหนดอายุ</p> <p>-กรรมการกรรมการที่เลือกตั้ง 2 ปี</p> <p>-กรรมการโดยแต่งตั้ง 2 ปี</p>	<p>3. วาระในการดำรงตำแหน่ง</p> <p>-กรรมการโดยตำแหน่งไม่กำหนดเวลา</p> <p>-กรรมการโดยคุณวุฒิ 2 ปี</p>
<p>4. อำนาจหน้าที่องค์การบริหารสภามหาวิทยาลัย</p> <p>(1) วางระเบียบภายในมหาวิทยาลัย เช่น การรับผู้สมัครเข้าเรียน วินัย และอัตราค่าธรรมเนียม</p> <p>(2) พิจารณาเพื่ออนุมัติการปรับปรุงและแก้ไขรายละเอียดหลักสูตรวิชาของคณะต่างๆ</p> <p>(3) เลือกตั้งหรือถอดถอนคณบดี และหัวหน้าแผนกต่างๆ</p>	<p>4. อำนาจหน้าที่คณะกรรมการมหาวิทยาลัย</p> <p>(1) ควบคุมและรักษาระเบียบภายในมหาวิทยาลัย</p> <p>(2) จัดหาวิธีการที่ทำให้มหาวิทยาลัยเจริญขึ้น</p> <p>(3) จัดวางหลักสูตร ระเบียบข้อบังคับอื่นๆ ของมหาวิทยาลัย</p> <p>(4) จัดตั้งงบประมาณของมหาวิทยาลัย</p>

<p>(4) ทำหน้าที่ อ.ก.พ.กระทรวงธรรมการตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2476 ในเมื่อเกี่ยวกับตำแหน่งศาสตราจารย์ อาจารย์ และเจ้าหน้าที่ซึ่งมีเงินเดือนในงบประมาณแผ่นดิน</p> <p>(5) วางระเบียบการแต่งตั้งเลื่อนชั้นถอดถอนและควบคุมศาสตราจารย์ อาจารย์ และเจ้าหน้าที่อื่นๆ ที่ได้รับเงินเดือนจากรายได้ของมหาวิทยาลัย</p> <p>(6) วางระเบียบให้ปริญญาและอนุปริญญา</p> <p>(7) ท่างบประมาณเงินประจำปีของมหาวิทยาลัย</p> <p>(8) รักษาและจัดการเงินและทรัพย์สินอย่างอื่นของมหาวิทยาลัย</p> <p>(9) พิจารณาและให้ความเห็นในปัญหาใดๆ อันเกี่ยวกับมหาวิทยาลัย หรือเรื่องการศึกษา ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการหรืออธิการบดีเสนอขึ้นมา</p>	
<p>5.การดำเนินงานและการประชุม</p> <p>-ไม่มีระยะเวลาในการกำหนดการประชุม</p> <p>-นายก หรืออุปนายกเป็นผู้เรียกประชุมสภามหาวิทยาลัย ในการประชุมต้องมีกรรมการมาประชุมอย่างน้อยก็หนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมด จึงจะเป็นองค์ประชุมได้ ให้นายก เป็นประธานในที่ประชุม การลงมติให้ถือคะแนนเสียงข้างมากเป็นประมาณ ถ้าในการลงมตินั้นมีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานออกคะแนนเสียงเพื่อขึ้นหนึ่งคะแนนเพื่อชี้ขาด</p>	<p>5.การดำเนินงานและการประชุม</p> <p>-ประชุมอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง นายก กำหนดวัน</p> <p>-ในการประชุมต้องมีกรรมการมาประชุมอย่างน้อยก็หนึ่งของจำนวนกรรมการทั้งหมด จึงจะเป็นองค์ประชุมได้ ให้นายก เป็นประธานในที่ประชุม การลงมติให้ถือคะแนนเสียงข้างมากเป็นประมาณ ถ้าในการลงมตินั้นมีคะแนนเสียงเท่ากัน ให้ประธานออกคะแนนเสียงเพื่อขึ้นหนึ่งคะแนนเพื่อชี้ขาด</p>
<p>6.ผู้บริหารมหาวิทยาลัย-อธิการบดีมีหน้าที่ดังนี้</p> <p>(1) ควบคุมดูแลการศึกษาในมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ และข้อบังคับของสภามหาวิทยาลัย</p> <p>(2) รับปรึกษาและให้ความเห็นแก่คณะบดี</p> <p>(3) ควบคุมดูแลการเงิน การพัสดุ สถานที่ และ</p>	<p>6.ผู้บริหารมหาวิทยาลัย-ผู้ประศาสน์การมีหน้าที่ดังนี้</p> <p>(1) ควบคุมดูแลการศึกษาในมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ และข้อบังคับของสภามหาวิทยาลัย</p> <p>(2) รับปรึกษาและให้ความเห็นแก่คณะบดี</p>

<p>ทรัพย์สินอื่นๆ ของมหาวิทยาลัย</p> <p>(4) รักรักษาของมหาวิทยาลัย</p>	<p>(3) ควบคุมดูแลการเงิน การพัสดุของมหาวิทยาลัย</p> <p>(4) เป็นผู้แทนของมหาวิทยาลัยในกิจการทุกประเภท</p> <p>(5) รักรักษาของมหาวิทยาลัย</p> <p>(6) แต่งตั้งถอดถอนพนักงานของมหาวิทยาลัยตามระเบียบ</p>
<p>7.คุณสมบัติของอธิการบดี</p> <p>(1) ได้ปริญญาไม่ต่ำกว่าชั้นปริญญาเอกของมหาวิทยาลัยนี้ หรือเทียบเท่าหรือ</p> <p>(2) ได้ปริญญาชั้นไม่ต่ำกว่าชั้นปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยนี้ หรือเทียบเท่ากัน และได้ทำการเป็นเจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัยหรือข้าราชการมาแล้วไม่ต่ำกว่าห้าปี</p>	<p>7.คุณสมบัติของผู้ประศาสน์การ</p> <p>(1) ได้ปริญญาไม่ต่ำกว่าชั้นปริญญาเอกของในวิชาประเภทใดประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ</p> <p>(2.) ได้ทำการสอนวิชาในมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนชั้นสูงของกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง ในประเทศไทย ไม่ต่ำกว่า 5 ปี</p>
<p>8.การบริหารคณะ</p> <p>-มหาวิทยาลัยนี้แบ่งออกเป็นคณะต่างๆ คณะหนึ่งๆ แบ่งออกเป็นแผนกวิชาต่างๆ แต่ถ้าแผนกวิชาใดจะรวมกับแผนกวิชาอื่นเป็นคณะไม่ได้ ก็ให้ตั้งเป็นแผนกอิสระได้การตั้งหรือล้มเลิกคณะหรือแผนกวิชานั้นใช้ทำได้แต่โดยพระราชบัญญัติ</p> <p>-คณะกรรมการคณะประกอบด้วยคณบดีเป็นประธาน ผู้แทนแผนกวิชาต่างๆ เท่าที่คณะกรรมการได้ตกลงกันโดยไม่เกิน 2 คนต่อ 1 แผนก</p>	<p>8.การบริหารคณะ</p> <p>-กิจการในคณะหนึ่งๆ ให้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของคณบดี ซึ่งคณะกรรมการมหาวิทยาลัยจะแต่งตั้งขึ้นจากบุคคลผู้มีคุณวุฒิเช่นเดียวกับผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย</p> <p>-คณะกรรมการคณะประกอบด้วยคณบดีเป็นประธาน ผู้สอนในคณะนั้น เลขานุการคณบดีเป็นเลขานุการคณะ</p>
<p>9.การเงิน มหาวิทยาลัยมีฐานะเป็นนิติบุคคล รายได้ต่างๆ มีดังนี้</p> <p>(1) เงินงบประมาณแผ่นดิน</p> <p>(2) เงินผลประโยชน์และค่าธรรมเนียมต่างๆ ของมหาวิทยาลัย เงินประเภทนี้ให้มหาวิทยาลัยนี้รักษาและจัดการได้เอง</p> <p>(3) เงินและทรัพย์สินอย่างอื่น ซึ่งบุคคลอุทิศให้แก่มหาวิทยาลัย และภายในบังคับแห่งเงื่อนไขข้อบังคับ หรือวัตถุประสงค์ ซึ่งผู้อุทิศทุนกำหนดไว้ให้มหาวิทยาลัยรักษาและจัดการตามที่เห็นสมควรแก่ประโยชน์แห่งมหาวิทยาลัยนี้</p>	<p>9.การเงิน มหาวิทยาลัยมีฐานะเป็นนิติบุคคล รายได้ต่างๆ มีดังนี้</p> <p>(1) เงินอุดหนุนรัฐบาล</p> <p>(2) เงินค่าเล่าเรียน ค่าสอบไล่ ค่าธรรมเนียมอื่นๆ ของทางมหาวิทยาลัย</p> <p>(3) เงินค่าบำรุงของนักเรียนเก่า</p>

10.บุคลากร ฐานะของผู้สอนในมหาวิทยาลัยลดลำดับขั้นไปตามตำแหน่งราชการ คือ ศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และอาจารย์ ตามลำดับ และมีเจ้าหน้าที่ธุรการ คือ พนักงาน เสมียน บุคคลเหล่านี้มีฐานะเป็นข้าราชการด้วย

10.บุคลากร ผู้สอน และผู้บรรยายเป็นบุคคลภายนอก ซึ่งมักเป็นข้าราชการในหน่วยงานราชการ และผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ โดยผู้สอนนั้นจะต้องดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ ศาสตราจารย์สามัญ หรือวิสามัญ โดยมหาวิทยาลัยเป็นผู้แต่งตั้ง ในส่วนของพนักงานภายในมหาวิทยาลัย มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายค้ำและธุรการ โดยบุคลากรทั้งหมดนี้มีฐานะเป็นลูกจ้างของมหาวิทยาลัย โดยผู้สอนและผู้บรรยายได้รับค่าตอบแทนในการสอน ส่วนพนักงานได้รับเป็นเงินค่าจ้าง

ที่มา : พระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2477 และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชา
ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476

เมื่อเปรียบเทียบโครงสร้างในการบริหารงานของมหาวิทยาลัยตามพระราชบัญญัติสองฉบับที่ได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้นพบว่า ตามการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาเห็นว่ามหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งในช่วงนี้มีฐานะเป็นนิติบุคคลที่อยู่ภายใต้การดำเนินงานของสภากรรมการมหาวิทยาลัยและคณะกรรมการมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นองค์กรใหม่ที่ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการดำเนินการวางแผน กำกับควบคุม ดูแลมหาวิทยาลัยด้วยระบบสภาโดยยึดถือเสียงข้างมากเป็นสำคัญเพื่อรองรับในการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ได้ฝึกหัดมหาวิทยาลัยได้มีโอกาสบริหารเป็นอิสระด้วยตนเอง โดยไม่ต้องรอคำสั่งจากเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการที่มีภาระงานค่อนข้างมากอีกต่อไป ผลจากการที่มีคณะกรรมการดังกล่าวจึงทำให้มหาวิทยาลัยมีอิสระสามารถดำเนินงานไปได้อย่างคล่องตัวมากยิ่งขึ้นภายใต้การตัดสินใจของสภาที่ยึดหลักการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ด้วยการใช้เสียงข้างมากในที่ประชุมเป็นจุดตัดสินใจชี้ขาด ด้วยเหตุนี้จึงสังเกตได้ว่ามหาวิทยาลัยในยุคนี้สามารถพัฒนาไปได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นทั้งในด้านปริมาณที่มีผู้คนเข้ามาสมัครเรียนมากขึ้น มีการเปิดคณะที่หลากหลายนอกเหนือจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนทางด้านคุณภาพนั้นมหาวิทยาลัยสามารถพัฒนาคุณภาพการสอนโดยสามารถจัดหลักสูตรให้ถึงปริญญาตรีได้เพิ่มจนครบทุกสาขาที่มีมาแต่เดิมตลอดจนสาขาใหม่อีกด้วย เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างของมหาวิทยาลัยทั้งสองฉบับในภาพรวมพบว่าแม้ว่าจะมีโครงสร้างในการดำเนินการที่สอนรับกับหลักการประชาธิปไตย แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของความต่างแล้วพบว่ามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ให้อำนาจในการตัดสินใจแก่ฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัย ซึ่งก็คือผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย มากกว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ให้อำนาจแก่สภากรรมการซึ่งเป็นฝ่ายนิติบัญญัติของมหาวิทยาลัยมากกว่าอธิการบดี ทั้งในแง่ของการถอดถอนหรือแต่งตั้งพนักงานมหาวิทยาลัยและมีอำนาจเป็นตัวแทนในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภทของมหาวิทยาลัย ถ้าพิจารณาเงื่อนไขในการก่อตั้งเวลานั้นพบว่าการบริหารงานของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นอยู่

ในระยะก่อตั้งการที่ให้อำนาจแก่ผู้ประศาสน์การก็ย่อมที่จะทำให้การบริหารทำได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้นจึงทำให้กิจการของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองดำเนินการไปได้อย่างรวดเร็วจึงทำให้มหาวิทยาลัยสามารถผลิตบุคคลตามความต้องการของรัฐได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้งานของวารุณี โอสถารมย์ยังได้ทำการเปรียบเทียบความแตกต่างของทั้ง 2 มหาวิทยาลัยไว้ว่า กรณีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระราชบัญญัติฉบับแรกของมหาวิทยาลัยสามารถสร้างความเป็นอิสระบางส่วนในการปกครองตนเองให้แก่มหาวิทยาลัย เห็นได้จากการจัดองค์การแบบกรรมการมหาวิทยาลัยนั้น ผู้ดำรงตำแหน่งกรรมการ ส่วนหนึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้บุคลากรภายในมหาวิทยาลัย ทั้งผู้ที่ดำรงฐานะผู้บริหารภายในและตัวแทนบุคลากรจากอาจารย์ ศาสตราจารย์ หรือหัวหน้าแผนกวิชานั้น ให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายบริหารงานของมหาวิทยาลัยตนเองได้ ซึ่งแตกต่างจากสภาพการบริหารนโยบายแบบเดิมที่มหาวิทยาลัยไม่มีความแตกต่างจากโรงเรียน อำนาจในการกำหนดนโยบายเป็นของเสนาบดีและอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเท่านั้น นอกจากนี้ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ มหาวิทยาลัยยังมีอิสระในการบริหารเงินประเภทรายได้อันเกิดจากทรัพย์สินของมหาวิทยาลัย ความเป็นอิสระนี้ได้รับการควบคุมและตรวจสอบจากภายนอก ผ่านบุคลากรในองค์การบริหารสภามหาวิทยาลัย คือ นายกสภามหาวิทยาลัย รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะต้นสังกัดมหาวิทยาลัย กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ อย่างไรก็ตาม ปัญหาของระบบบริหารแบบใหม่นี้ อยู่ที่ตำแหน่งและวิธีการที่ได้มาซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี ซึ่งตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยได้ระบุให้เป็นการเสนอแนะโดยสภามหาวิทยาลัย แต่เนื่องจากพระราชบัญญัติไม่ได้ระบุคุณสมบัติของผู้สมควรดำรงตำแหน่งนี้ จึงเป็นการเปิดช่องให้กับการนำบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัยให้เข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีนี้ได้ การบริหารงานมหาวิทยาลัยของอธิการบดีที่มาจากบุคคลภายนอกนี้ สร้างเกิดปัญหาขึ้นต่อไปในอนาคต ส่วนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง การจัดองค์การบริหารสามารถสร้างความเป็นอิสระทั้งการบริหารวิชาการและการเงินเนื่องจากฐานะความเป็นนิติบุคคลของมหาวิทยาลัยนั้น ถือว่ามหาวิทยาลัยมิได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ บุคลากรภายในมหาวิทยาลัยมีฐานะเป็นลูกจ้าง บุคคลภายนอกซึ่งเข้ามาทำการสอนเป็นข้าราชการจากหน่วยราชการต่างๆ ที่มหาวิทยาลัยขอยืมตัวมาช่วยสอนโดยได้รับค่าตอบแทนการสอน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มหาวิทยาลัยแห่งนี้สามารถวางหลักการบริหารตนเองที่เป็นอิสระเช่นนี้ได้ เป็นเพราะผู้ประศาสน์การ ซึ่งเป็นตำแหน่งถาวรของผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัย คือ ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นนักการเมืองที่มีบารมีและมีบุคลิกภาพส่วนตัว สามารถประสานงานภายนอก โดยเฉพาะหน่วยราชการต่างๆ ตลอดจนยื่นหยัดการดำเนินการบริหารและการแก้ปัญหาของมหาวิทยาลัยไว้ได้ด้วยตนเอง

การดำเนินงานของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477-2485

คณะกรรมการชุดแรกของมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นในปี 2477 ได้แก่ พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกกิตติมศักดิ์ พระสารสาสน์ประพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เป็นนายกคณะกรรมการ (พระสารสาสน์ประพันธ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในกิจการของมหาวิทยาลัย นอกจากจะเป็นนายกกรรมการแล้วยังทำหน้าที่เป็นผู้สอนอีกด้วย ผู้ประศาสน์การดำรงตำแหน่งอุปนายก ร่วมกับนายแอล คูปลาตร์ ซึ่ง

เป็นคนปกติ และนายเดือน บุนนาค ซึ่งเป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยคนแรก ดำรงตำแหน่งเลขานุการ นอกจากนี้แล้วยังประกอบด้วยกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ พระยานิติศาสตร์ไพศาล (ในปี 2476 นายปรีดีต้องเดินทางไปต่างประเทศชั่วคราว พระยานิติศาสตร์ไพศาลดำรงตำแหน่งรักษาการผู้ประศาสน์การด้วย) หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และพระยามานรราชเสวี อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี 2479 นายเดือน บุนนาค ตัดภารกิจราชการในคณะกรรมการกฤษฎีกา ทำให้การบริหารงานในมหาวิทยาลัยไม่สะดวก จึงได้ขอให้มีการตั้งตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการมหาวิทยาลัยขึ้น 2 ตำแหน่ง คือ ผู้ช่วยเลขาธิการมหาวิทยาลัยฝ่ายปฎิคม ซึ่งทำหน้าที่ช่วยงานฝ่ายนิคม สโมสร และสถานที่ ผู้ที่รับตำแหน่งนี้คือ ขุนประเสริฐสุภามาตรา ส่วนตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการมหาวิทยาลัยฝ่ายปกครอง ซึ่งมีหน้าที่ช่วยงานในฝ่ายธุรการนั้น ได้แก่ นายวิจิตร ลุลิตานนท์³⁵ นอกจากคณะกรรมการที่ทำหน้าที่พิจารณานโยบายต่างๆ ของมหาวิทยาลัยแล้ว ภายในมหาวิทยาลัยยังมีหน่วยงานต่างๆ ทำงานในด้านธุรการ บริการทางวิชาการ เรียกว่าเป็นแผนกต่างๆ ดังนี้ คือ

1. **แผนกจัดทำตำรา** มีหน้าที่ในการแต่งและแปลตำรา โดยที่มหาวิทยาลัยมีนโยบายที่ให้ นักศึกษาได้มีตำราอ่านประกอบการศึกษา ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการที่ลักษณะของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นตลาดวิชา นักศึกษาที่มาเรียนไม่ใคร่ได้มาฟังคำบรรยายที่มหาวิทยาลัย การทำตำราจึงเป็นการช่วยเสริมการเรียน อีกทั้งตำราส่วนใหญ่ในขณะนั้น เป็นภาษาต่างประเทศ ซึ่ง นักศึกษาไทยมักไม่สันทัดในการใช้ จึงจำเป็นต้องมีการทำตำราภาษาไทยขึ้น จะพบว่าในช่วงที่มีการตั้ง มหาวิทยาลัยนั้น มหาวิทยาลัยได้เปิดให้มีการสอบคัดเลือกเข้ามาทำงานในแผนกทำตำรา จำนวน 4 คน โดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย อันได้แก่ นายวิจิตร ลุลิตานนท์ นายเสริม วินิจฉัยกุล นายทวี ตะเวทิกุล และขุนประเสริฐสุภามาตรา ถือเป็นเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยยุคบุกเบิกอย่างแท้จริง³⁶

2. **แผนกห้องสมุด** เป็นหน่วยงานที่มีมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัย ห้องสมุดแห่งแรกของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองตั้งอยู่ที่ตึกโดม ชั้น 2 บรรณารักษ์ห้องสมุดคนแรกคือ พระศรีสยามกิจ และนายสมภพ จันทรประภาเป็นผู้ช่วยบรรณารักษ์

3. **แผนกกลาง** ทำหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานสารบรรณ การรับจ่ายหนังสือ ควบคุมการจัดเก็บเอกสาร นายเคลื่อน ทวรรณลักษณ์เป็นหัวหน้าแผนกกลางคนแรก

4. **แผนกบัญชี** มีหน้าที่สำคัญคือ การควบคุมบัญชีรายรับ-รายจ่ายของมหาวิทยาลัย การทำเงินเดือนเจ้าหน้าที่ นายเจริญ ทรัพย์มีเป็นหัวหน้าแผนกบัญชี

5. **แผนกทะเบียนและสอบไล่** ทำหน้าที่เก็บรักษาใบสมัครและข้อมูลของนักศึกษาเมื่อเข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแล้ว รวมทั้งทำหน้าที่ตรวจสอบการจ่ายเงินค่าเล่าเรียน ค่าสมัครสอบของนักศึกษาอีกด้วย

³⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ. "สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง", หน้า 57.

³⁶ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, แฟ้มผู้จัดทำตำรา 2477. อ้างไว้ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง", หน้า 57.

6. **แผนกคำสอน** ทำหน้าที่จำหน่ายหนังสือ ตำราของมหาวิทยาลัย ในปี 2481 ได้มีการพิจารณาตั้งร้านพาณิชย์ของมหาวิทยาลัยขึ้น ได้นำหนังสือในแผนกคำสอนไปจำหน่ายที่ร้านพาณิชย์ นอกจากนี้ยังทำการจำหน่ายอุปกรณ์การเรียน และต่อมายังขยายกิจการไปค้าเครื่องกีฬาและอุปกรณ์เบ็ดเตล็ด นักเรียน ต.มธก.เคยให้ความเห็นว่ามีที่ตั้งร้านพาณิชย์นี้ขึ้น ก็เพื่อให้นักศึกษาได้ซื้อเครื่องใช้ ตำรา และหนังสือในราคาถูก ได้มีการตัดแปลงแผนกคำสอนเป็นร้านพาณิชย์ และนายวิจิตร ลุฑิตานนท์ เป็นผู้จัดการร้านเป็นคนแรก³⁷

สำหรับในส่วนทางด้านการเงินของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นพบว่า มีแหล่งรายได้จาก 3 ทางหลัก คือ

1) รายได้จากอัตราค่าธรรมเนียมในกระบวนการเรียนการสอน นับตั้งแต่เข้ารับสมัครเข้าศึกษาต่อ ค่าธรรมเนียมการศึกษา ค่าสอบไล่รายวิชา ค่าตำราเรียน เนื่องจากจำนวนผู้เข้าศึกษา มหาวิทยาลัยมีจำนวนมากถึง 5,000 - 7,000 คนต่อปีมหาวิทยาลัยสามารถดำเนินงานสร้างรายได้ประเภทแรกนี้ในอัตราที่สูงอย่างน่าพอใจ สถิติในปีแรก พ.ศ.2477 สูงถึง 593,496 บาท

2) เงินอุดหนุนจากรัฐบาล เป็นเงินรายได้ประเภทเดียวกับเงินงบประมาณแผ่นดินนั่นเอง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้รับเงินจำนวนนี้ในอัตราคงที่จากรัฐบาลปีละประมาณ 50,000 บาท ซึ่งถือได้ว่าเป็นอัตราส่วนเพียง 1 ใน 10 ของรายได้ประเภทแรกเท่านั้นเอง

3) เงินผลประโยชน์จากการลงทุนของมหาวิทยาลัย นับตั้งแต่ พ.ศ.2482 คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้ตัดสินใจแก้ปัญหาเงินรายได้มหาวิทยาลัยไม่เพียงพอด้วยการนำเงินทุนมหาวิทยาลัย จำนวน 250,000 บาท ไปซื้อหุ้นธนาคารแห่งเอเชียเพื่อการอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม จำกัด โดยมหาวิทยาลัยมีฐานะเป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ของธนาคารแห่งนี้คือ 7,600 หุ้นจาก 10,000 หุ้น และมหาวิทยาลัยยังมีบทบาทเข้าไปเป็นผู้บริหารธนาคารแห่งนี้อีกด้วย การลงทุนครั้งนี้มีผลให้มหาวิทยาลัยมีรายได้เสริมที่ถาวรและเพียงพอต่อการดำเนินงานของมหาวิทยาลัย จากสถิติช่วงระยะเวลา พ.ศ.2482 - 2498 ที่มหาวิทยาลัยได้รับเงินรายได้จากเงินปันผลหุ้นของธนาคารในแต่ละปีเฉลี่ยอยู่ในอัตรา 40,000 - 60,000 บาท³⁸

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองยังมีเงินทุนจากการโอนคณະนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกจำนวน 339,906.70 บาท โดยเงินรายได้หลักของมหาวิทยาลัยมาจาก ค่าธรรมเนียมในการสมัครและสอบ รองลงมาคือรายได้จากการขายตำรา เงินจากการลงทุน และเงินอุดหนุนจากรัฐ เรียงตามลำดับ³⁹ ส่วนรายได้ของมหาวิทยาลัยก็ยังคงมีแหล่งที่มา

³⁷ ขาววิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนันทรมศาสตร์และการเมือง, หน้า 58.

³⁸ วารุณี ไอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, หน้า 37.

³⁹ ขาววิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนันทรมศาสตร์และการเมือง, หน้า 58.

การดำเนินงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2476-2485

การดำเนินงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้านการบริหารได้ประสบปัญหาความขัดแย้งภายในระหว่างผู้บริหารมหาวิทยาลัย เพราะมีปัญหาในด้านการจัดระเบียบบริหาร ประกอบกับศาสตราจารย์เอลลิส อธิการบดีของมหาวิทยาลัยในเวลานั้นไม่สามารถจัดการกับปัญหาความขัดแย้งได้ในเวลาต่อมาจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงเข้ามาเป็นอธิการบดีเพื่อแก้ไขปัญหภายใน เนื่องจากรูปแบบคณะกรรมการมหาวิทยาลัยประเภทกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งโดยความเห็นชอบจากรัฐสภานั้น ได้เปิดโอกาสให้บุคคลเข้ามาดำรงตำแหน่ง วิธีการนี้โดยหลักการเป็นการคัดเลือกกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการให้เข้ามาช่วยบริหารมหาวิทยาลัยให้บรรลุหลักการรักษาความเป็นอิสระการรักษามาตรฐานวิชาการ แต่ในขณะเดียวกัน หากมีกรณีที่มีความขัดแย้งในระหว่างผู้บริหารภายในมหาวิทยาลัยด้วยกันเอง ก็ย่อมเป็นการเปิดโอกาสให้มีการแทรกแซงทางอำนาจจากบุคคลซึ่งเป็นการเมืองภายนอก นำมาสู่ กรณีการแข่งขันและความขัดแย้งทางอำนาจระหว่างผู้นำฝ่ายทหารจอมพล ป.พิบูลสงคราม และผู้นำฝ่ายพลเรือน ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะที่ปรีดี ดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ภาพพจน์ของปรีดี จึงเป็นภาพพจน์ของการสร้างบารมีทางการเมือง ให้เป็นที่ยอมรับในกลุ่มปัญญาชนและพลเรือนด้วย จึงเป็นไปได้ว่า จอมพล ป. พิบูลสงครามเอง ย่อมต้องการการแข่งขันการสร้างภาพพจน์ของตนในการเป็นผู้นำทางปัญญานั้นด้วย และเป็นเหตุจูงใจให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม หันมาให้ความสนใจกับการเข้ารับตำแหน่งผู้บริหารในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในเวลาต่อมาในตัวเอง⁴⁰ และจุดนี้มีส่วนทำที่ทำให้มหาวิทยาลัยเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองยิ่งขึ้น ภายหลังจากที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ส่วนของการสอนในระดับปริญญาตรีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนใหญ่เป็นการบรรยายของอาจารย์ผู้สอนแล้วนิสิตผู้เรียนก็จดคำสอนนั้นไว้เองและถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องพยายามทำความเข้าใจและจดจำคำสอนเหล่านั้นไว้ให้ได้เป็นอย่างดี เพราะการค้นคว้าแหล่งความรู้อื่นๆ ยังไม่มีความจำเป็นและยังไม่มีอุปกรณ์อื่นๆ เช่นหนังสือหรือวารสารอย่างมากพอ ลักษณะของการบรรยายก็เป็นไปในทำนองการประชุมอภิปรายกลุ่มย่อยไปในตัว เพราะจำนวนนักเรียนในแต่ละห้องมีไม่มากนัก อยู่มากก็ไม่เกิน 40 คน⁴¹ การดำเนินงานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น จึงมีรูปแบบการจัดการเรียนการสอนและแตกต่างจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดยการดำเนินการจัดการเรียนการสอนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีรูปแบบเป็นมหาวิทยาลัยปิดทำให้ไม่มีการผลิตเอกสารในรูปแบบคำบรรยายเหมือนกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองซึ่งผลิตมาเพื่อให้นักศึกษาที่ไม่ได้เข้ามาฟังคำบรรยาย การสอนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงเป็นการให้นิสิตมีความรับผิดชอบในการเข้ารับ

⁴⁰ วารุณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, หน้า 46

⁴¹ ไพฑูรย์ สินสวรัตน์, "พัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย", หน้า 62.

ฟังคำบรรยายและฟังคำแนะนำของอาจารย์ผู้สอน ดังนั้นจึงไม่มีการตั้งแผนกตำราที่ชัดเจนดังเช่น มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

รายได้ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ยังคงมีรูปแบบของรายได้คล้ายคลึงกับก่อนสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง การที่มหาวิทยาลัยได้นำเอาผู้บริหารจากภายนอก ซึ่งผู้นำทางการเมืองนั้น ในด้านที่เป็นผลดีต่อมหาวิทยาลัย คือ สามารถเข้ามาคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งเฉพาะหน้า และยุติการแทรกแซงอำนาจของรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการ รวมทั้งอธิการบดียังได้ใช้อำนาจจัดการผลประโยชน์ให้จุฬฯ ด้วยการออกพระราชกฤษฎีกาโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินกว่า 1,200 ไร่ อันเป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัย จากกระทรวงการคลังมาให้กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผลให้มหาวิทยาลัยแห่งนี้ สามารถดำเนินการปรับปรุงอัตราค่าเช่าที่ดินและสิ่งก่อสร้างในบริเวณที่ดินมหาวิทยาลัยให้สอดคล้องกับสภาวะเศรษฐกิจ เป็นการเพิ่มรายได้ให้กับมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตาม ผลเสียของการที่มีอธิการบดีเป็นผู้นำทางการเมือง และเป็นผู้บริหารประเทศทำให้การอุทิศเวลาเพื่อการวางแผนพัฒนามหาวิทยาลัยเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ไม่เต็มที่นัก ฐานะมหาวิทยาลัยจึงอยู่ในสถานะคงที่เกือบไม่มีพัฒนาการใดเลย ในขณะที่ผู้บริหารประเทศสามารถดูดซับเอาผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรกำลังคนจากกระบวนการผลิตบัณฑิตของมหาวิทยาลัยนำไปใช้ตอบสนองนโยบายรัฐบาลในการบริหารประเทศได้อย่างเต็มที่⁴²

4.3.2 กระบวนการในการจัดการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัย

จากการศึกษาพบว่าทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นมีรูปแบบที่แตกต่างกันหลายประเด็นโดยสามารถสรุปเป็นตารางเปรียบเทียบได้ดังนี้

⁴² วารุณี โอสถารมย์, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, หน้า 47

ตารางที่ 5 : ตารางแสดงการเปรียบเทียบการจัดการเรียนการสอนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ปีที่ก่อตั้ง		มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
1.คณะและแผนกที่เปิดสอน	แผนก	คณะ	1.คณะและแผนกที่เปิดสอน
หลักสูตรปริญญาตรี			-หลักสูตรปริญญาตรี
-คณะอักษรศาสตร์	2460	2460	ในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในสมัยนั้น ไม่ได้แยกเป็นคณะต่าง ๆ โดยในสมัยนั้นมีแต่
-คณะวิทยาศาสตร์	2460	2460	ธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเรียกโดยย่อว่า ธ.บ. โดยแบ่ง
-คณะวิศวกรรมศาสตร์	2460	2460	การศึกษาออกเป็น 6 ภาค ภาค 1 ถึง ภาค 4 เป็น
-คณะแพทยศาสตร์ (ศิริราช)	2460	2460	การศึกษาวิชากฎหมายโดยเฉพาะ ส่วน ภาค 5 และ
-คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์	2475	2482	ภาค 6 นั้น ศึกษาวิชาเกี่ยวกับการเมือง
-คณะสัตวแพทยศาสตร์	2478	2485	-หลักสูตรปริญญาโท
-คณะเภสัชศาสตร์	2460	2485	การศึกษาในชั้นปริญญาโทนี้ได้แยกออกเป็น 4 สาขา
-แผนกพาณิชยศาสตร์และการบัญชี	2481	2486	คือ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และการทูต
-แผนกทันตแพทยศาสตร์			
-แผนกวิชาการหนังสือพิมพ์ (ปิด)	2484	2490	
-แผนกกลางคืน (ปิด)	2482	-	
หลักสูตรปริญญาโท	2483	-	
-อักษรศาสตร์ (สาขา ภาษาไทย			
ประวัติศาสตร์ ภาต่างประเทศ)	2482		
-วิทยาศาสตร์ (ฟิสิกส์ เคมี			
คณิตศาสตร์)	2482		
-วิศวกรรมศาสตร์ (ไฟฟ้า โยธา			
ยานยนต์ สุขาภิบาล)			
2.คุณสมบัติของผู้ที่เข้าศึกษา			2.คุณสมบัติของผู้ที่เข้าศึกษา
1.คุณวุฒิ สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่			1. นักศึกษาประเภทสอบเข้า ผู้ที่จะเข้าเป็น
8 ซึ่งกระทรวงรับรอง ส่วนสาขาพยาบาลได้กำหนด			นักศึกษาประเภทนี้ต้องมีคุณสมบัติดังนี้
ไว้เพียง ม. 6 เท่านั้น			1.1 มีอายุไม่ต่ำกว่า 17 ปีบริบูรณ์ แต่
2.มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะสอบเข้าใน			มหาวิทยาลัยฯ อาจยกเว้นให้แก่ผู้มีอายุต่ำกว่าสิบเจ็ด
คณะแพทย์และเภสัชต้องบังคับให้เรียนเตรียมแพทย์			ปีบริบูรณ์เข้าเรียนได้ เมื่อผู้นั้นสอบไล่ได้ชั้นมัธยม
และเภสัชก่อน			บริบูรณ์ของกระทรวงธรรมการ
3.ต้องมีการแสดงเอกสารสำคัญ คือ			1.2 มีความประพฤติเรียบร้อย ซึ่งต้องมีผู้รับ
3.1.ใบรับรองแพทย์			รองหนึ่งคน
3.2.ใบสุทธิแสดงความประพฤติจากโรงเรียน			1.3 สอบไล่ได้มัธยมบริบูรณ์ของกระทรวง
3.3.ผู้ชายใช้ใบสำคัญทหารกองเกิน			ธรรมการ หรือสอบความรู้เบื้องต้นของมหาวิทยาลัย

<p>4.ผ่านการสอบคัดเลือก แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ</p> <p>4.1.สาขาวิทยาศาสตร์</p> <p>4.2.สาขาอักษรศาสตร์</p> <p>4.2.สาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์</p>	<p>ได้ หรือสอบความรู้อย่างอื่นอันมหาวิทยาลัยยอมเทียบให้เท่ากับวิทยฐานะ (เปิดโอกาสให้คนเข้ามาเรียนมากขึ้น)</p> <p>2. บุคคลที่มีพื้นความรู้ หรือมีการประกอบอาชีพที่สามารถนำเอาความรู้ที่จะได้รับไปใช้ในการส่งเสริมการพัฒนาทางการเมืองและสังคม ตลอดจนระบบราชการตามระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตยของไทยได้ เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้แทนตำบล ข้าราชการ ผู้ที่เคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม และผู้ที่เคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เป็นทนายความชั้นสอง</p>
<p>3.รูปแบบของมหาวิทยาลัยและการจัดการเรียนการสอน</p> <p>- เป็นมหาวิทยาลัยปิดที่มีการเรียนการสอนเน้นในสาขาวิชาชีพโดยเฉพาะทางด้านสาขาวิทยาศาสตร์ โดยมีสาขาการเรียนการสอนที่หลากหลายในรูปแบบของตลาดวิชา ที่บุคคลทั่วไปสามารถสนใจเข้าเรียนได้ผ่านการสอบคัดเลือก</p> <p>-ผู้เข้าศึกษาจะต้องเข้าชั้นเรียนภายในมหาวิทยาลัย เพราะเน้นการศึกษาทดลองและปฏิบัติงาน โดยเฉพาะสาขาทางวิทยาศาสตร์</p>	<p>3.รูปแบบของมหาวิทยาลัยและการจัดการเรียนการสอน</p> <p>- เป็นมหาวิทยาลัยเปิดที่มีลักษณะของตลาดวิชา เฉพาะสาขาที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เน้นการเรียนการสอนในสายศิลปศาสตร์ ไม่มีการเรียนการสอนในสาขาวิทยาศาสตร์</p> <p>- นักศึกษาไม่จำเป็นต้องเข้าชั้นเรียนในการฟังคำบรรยาย</p> <p>-มีเอกสารคำบรรยายสรุปขาย ตามอัตราความหนาของหน้ากระดาษ โดยเน้นการศึกษาด้วยตนเอง</p>
<p>4.ค่าธรรมเนียมการศึกษา</p> <p>-ค่าสมัคร 5 บาท</p> <p>-ค่าธรรมเนียมปีละ 45 บาท</p> <p>-ค่าบำรุงห้องสมุดกำหนดตามคณะ ทุกคณะ 10 บาท</p> <p>วันแพทยศาสตร์ 20 บาท อักษรศาสตร์ 15 บาท</p> <p>-ค่าธรรมเนียมห้องปฏิบัติการกำหนดตามคณะ</p> <p>-แพทย์ปี 1-2 ปีละ 40 บาท ปี 3-4 ปีละ 10 บาท</p> <p>-วิศวกรรม ปี 1-2 ปีละ 20 บาท ปี 3-4 ปีละ 15 บาท</p> <p>-วิทยาศาสตร์+เตรียมเภสัช ปีละ 20 บาท</p> <p>-เภสัช ปี 1 ปีละ 20 บาท ปี 3-4 ปีละ 5 บาท</p> <p>-ค่าประกันความเสียหายของคณะ 20 บาท</p> <p>-ถ้าอยู่หอพัก ค่าธรรมเนียมภาคละ 30 บาท</p> <p>ค่าประกันของเสียหาย 20 บาท</p> <p>-ค่าบำรุงสโมสรปีละ 10 บาท</p>	<p>4.ค่าธรรมเนียมการศึกษา</p> <p>-ค่าสมัคร 10 บาท</p> <p>-ค่าเล่าเรียนปีละ 20 บาท สามารถแบ่งชำระได้ 4 งวด งวดละ 5 บาท โดยถ้าค้างชำระจะมีการดักเดือน 3 ครั้ง หลังจากนั้นให้ลบชื่อออก</p> <p>-ค่าสอบไล่ ปริญญาตรีวิชาละ 3 บาท,ปริญญาโท 5 บาท ปริญญาเอก 10 บาท</p>

5.การประเมินผลการศึกษา

- คะแนนเก็บในแต่ละรายวิชาจะต่างกันขึ้นอยู่กับข้อกำหนด โดยส่วนมากประกอบด้วย คะแนนสอบ คะแนนเก็บ การฝึกงาน

-หลักสูตรปริญญาตรีได้กำหนดให้คณะแพทยศาสตร์ และวิศวกรรมศาสตร์ต้องทำวิทยานิพนธ์ด้วย

-การประเมินผลจากการเรียน ต้องสอบให้ผ่านในแต่ละรายวิชา ถ้าสอบตกจะถูกวิทยุทณฑ์ตามลำดับ คือ ตก 1 วิชา Re-exam สอบในวิชานั้นใหม่ ตก 2 วิชา Repeat ให้เรียนซ้ำ ตก 3 วิชา Re-entrance ให้สอบเข้ามาเรียนใหม่ในคณะเดิม ตก 4 วิชาละ คือ Retire ไม่ให้สอบเข้ามาเรียนคณะเดิมอีก เกณฑ์การให้คะแนนว่าเป็นแบบ Letter grade 4 ระดับ คือ A B C D และ F คือตก และ D คือได้คะแนนร้อยละ 60 ขึ้นไป

5.การประเมินผลการศึกษา

หลักสูตรปริญญาตรี (ธรรมศาสตร์บัณฑิต) ในครั้งแรกแบ่งเป็น 6 ภาครวมเวลาศึกษา 3 ปี ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลาต่ำกว่า 1 ปี (ปีการศึกษา) มีสิทธิเข้าสอบไล่เฉพาะภาค 1 และ 2 ผู้ที่เข้าศึกษาเป็นเวลากว่า 1 ปี แต่ยังไม่ถึง 2 ปี มีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ถึงภาค 4 ผู้ที่เข้าศึกษากว่า 2 ปี ขึ้นไปมีสิทธิเข้าสอบไล่ได้ทั้ง 6 ภาค การสอบนั้นสอบทั้งเขียนและปากเปล่าทุกลักษณะวิชา ต้องสอบเขียนได้เสียก่อนจึงจะเข้าสอบปากเปล่าได้ ผู้ที่มีสิทธิสอบหลายภาคในการสอบไล่คราวใด กรรมการสอบไล่จะตรวจวิชาในภาคต้นก่อน เมื่อสอบไล่ได้ในภาคต้นแล้ว จึงจะตรวจวิชาในภาคสูงต่อไปตามลำดับ การสอบไล่ข้อเขียนในภาคหนึ่งๆ เมื่อรวมคะแนนได้ถึงครึ่งหรือกว่านั้นขึ้นไป ถือว่าสอบได้ ทุกลักษณะวิชาที่สมัครครั้งหนึ่งในภาคนั้น เว้นแต่ลักษณะวิชาใดได้ต่ำกว่า 30 ใน 100 ให้ถือว่าตกในลักษณะวิชานั้น ถ้าสอบได้คะแนนรวมในภาคต่ำกว่าครึ่ง ให้ถือว่าสอบได้เฉพาะลักษณะวิชา ที่ได้คะแนนถึงครึ่งหนึ่งหรือกว่านั้นขึ้นไป การสอบปากเปล่านั้น สอบเขียนได้ลักษณะวิชาใดให้สอบปากเปล่าสำหรับลักษณะวิชานั้น การนับคะแนนสอบได้หรือตกก็ทำนองเดียวกับการสอบเขียน แต่ให้มีสิทธิสอบปากเปล่าในลักษณะวิชาที่ตกนั้นได้อีกครั้งหนึ่งในการสอบไล่คราวถัดไปข้างหน้า การสอบไล่ให้มีปีละ 2 ครั้ง เป็นอย่างน้อย ผู้ประสานการมหาวิทยาลัยมีอำนาจให้มีการสอบไล่ขึ้นได้ในส่วนภูมิภาคต่างๆ สุดแต่จะเห็นสมควร ได้มีการสอบไล่ตามหลักสูตรภาคต้นๆ บางภาคในต่างจังหวัด โดยแต่งตั้งผู้พิพากษาประจำศาลในต่างจังหวัดเป็นกรรมการสอบไล่ นักศึกษาสมัครสอบได้แห่งเดียว และถ้านักศึกษาอยู่ในตำบลห่างไกลเมื่อสอบเขียนแล้วจะสมัครสอบปากเปล่าเสียที่เดียวก็ทำได้ แต่ถ้าสอบเขียนตกด้วยประการใดๆ ก็ให้ถือว่าการสอบปากเปล่าตกไปด้วยประการนั้นๆ เกียรตินิยมชั้นปริญญาตรีมีดังนี้ -ปานกลาง คะแนนรวมคิดเฉลี่ย 50 ถึง 59 ส่วนร้อยละ -พอใช้ คะแนนรวม

	คิดเฉลี่ย 60 ถึง 69 ส่วนร้อย - ดี คะแนนรวมคิดเฉลี่ย 70 ถึง 79 ส่วนร้อย - ดีมาก คะแนนรวมคิดเฉลี่ย 80 ส่วนร้อยขึ้นไป
--	--

ที่มา : รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2459-2509, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง, รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย: การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต, พัฒนาการของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย

สำหรับการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองช่วง พ.ศ.2477-2485 ลักษณะการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ได้ส่งเสริมการศึกษาด้วยการอนุโลมให้บุคคลที่ไม่สามารถมาฟังคำบรรยายได้มีสิทธิสามารถเข้าสอบไล่ได้ อันจะเป็นการอำนวยความสะดวกให้กับนักศึกษาในส่วนภูมิภาคที่อยู่ห่างไกลและขาดความสะดวกที่จะเดินทางมาฟังคำบรรยายยังมหาวิทยาลัยฯ ซึ่งการอำนวยความสะดวกนั้นทางมหาวิทยาลัยฯ ได้รับความร่วมมือจากกระทรวงธรรมการ โดยกรรมการประจำจังหวัดจะเป็นผู้จัดหาเอกสารคำสอนไปจำหน่ายให้แก่ศึกษายังจังหวัดในความรับผิดชอบของตน นอกจากนี้ในการสอบไล่ นักศึกษาก็สามารถทำการสอบผ่านกรรมการจังหวัดได้ตามกำหนดเวลาที่ทางมหาวิทยาลัยฯ ระบุ ส่วนการบรรยายในชั้นเรียนนั้นจะใช้รูปแบบเดียวกับในต่างประเทศคือการจัดให้มีการบรรยายตลอดชั่วโมงที่ทำการสอนประกอบคำสอนที่ทางมหาวิทยาลัยฯ จะจำหน่ายให้ในราคาย่อมเยา ปัญหาหนึ่งของมหาวิทยาลัยฯ คือยังมีความต้องการตำราภาษาไทยเพื่อประกอบการศึกษาวิชากฎหมายเพิ่มขึ้น เนื่องจากตำรากฎหมายที่เป็นภาษาไทยยังมีไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้เรียน ดังนั้นในการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองครั้งที่ 6/2477 จึงมีมติเห็นควรให้ว่าจ้างเนติบัณฑิตที่มีความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสให้เข้ามาเป็นผู้ช่วยจัดทำตำราดังกล่าวให้เพียงพอแก่ความต้องการของนักศึกษา

นอกจากนี้ทางมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีนโยบายที่จะผลิตอาจารย์ประจำเพื่อทดแทนอาจารย์ส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นบุคคลภายนอก ในการผลิตอาจารย์ประจำนั้น ทางมหาวิทยาลัยฯ ได้ดำเนินการจัดส่งผู้ที่เป็นเนติบัณฑิตให้ไปศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกยังประเทศฝรั่งเศสอีกด้วย ประกอบกับการที่ทางมหาวิทยาลัยฯ ประสบกับปัญหาการขาดพื้นฐานความรู้ที่จะใช้ศึกษาในระดับปริญญาตรี ทำให้นักศึกษาจำนวนมากมีผลการเรียนอ่อน และไม่สามารถผ่านเกณฑ์การสอบไล่ของมหาวิทยาลัยฯ อีกทั้งการที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2479 ซึ่งระบุให้ผู้มีความประสงค์จะเข้าเรียนในอุดมศึกษาต้องเรียนสำเร็จชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน ทำให้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจำเป็นต้องจัดการศึกษาในระดับเตรียมปริญญาขึ้นเพื่อการผลิตนักศึกษาให้กับทางมหาวิทยาลัยฯ โดยทั้งนี้ทางมหาวิทยาลัยฯ ได้กำหนดให้มีการจัดการศึกษาในระดับเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นในปี พ.ศ.2481 โดยกำหนดให้รับนักเรียนที่เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 เข้าเรียนในชั้นเตรียมปริญญาอีก 2 ปี แล้วจึงจะเข้าเรียนต่อไปในชั้นปริญญาใน

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเลยโดยไม่ต้องสอบ ส่วนหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นคือหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตซึ่งสอนวิชากฎหมายเป็นหลัก* แต่ได้สอนวิชา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการชู้ตด้วย เมื่อจบปริญญาตรีธรรมศาสตร์บัณฑิตก็อาจศึกษาต่อปริญญาโท แยกเป็นแขนงนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการชู้ตต่อไป วิชาอีกแขนงหนึ่งคือ วิชาการบัญชี โดยมีหลักสูตร 3 ปี สำหรับประกาศนียบัตร ทางการบัญชี (เทียบเท่าปริญญาตรี) และ 5 ปี สำหรับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการบัญชี (เทียบเท่าปริญญาโท) หลักสูตรปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในสมัยนั้น ไม่ได้แยกเป็นคณะต่าง ๆ ในสมัยนั้นมีแต่ธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเรียกโดยย่อว่า ธ.บ. โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 6 ภาค ภาค 1 ถึง ภาค 4 เป็นการศึกษาวิชากฎหมายโดยเฉพาะซึ่งได้แก่ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป ธรรมเนียมศาล ยุติธรรม กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายการเลือกตั้ง กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์ กฎหมายอาญา วิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยทรัพย์ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยการประกันด้วยบุคคลและทรัพย์ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยซื้อขาย แลกเปลี่ยนให้ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยเช่าทรัพย์ เช่าซื้อ จ้างแรงงาน จ้างทำของ รับขน กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยยืม ฝากทรัพย์ เก็บของในคลังสินค้าประณีประนอม การพนันและขันต่อ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยตัวแทน นายหน้า จัดการงานนอกสั่ง กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบัญชีเดินสะพัด ตัวเงิน ประกันภัย กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหุ้นส่วนบริษัทและสมาคม วิธีพิจารณาความแพ่ง กฎหมายลักษณะพยานและจิตวิทยา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยครอบครัวและมรดก กฎหมายลักษณะล้มละลายส่วน ภาค 5 และภาค 6 นั้น ศึกษาวิชาเกี่ยวกับการเมือง คือ สิทธิเศรษฐกิจ เศรษฐศาสตร์ กฎหมายการคลัง กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง คดีบุคคล คดีอาญา กฎหมายปกครอง และระเบียบวิธีปฏิบัติราชการของทบวงการเมือง สำหรับเหตุผลที่ยังไม่ให้มีการแยกคณะโดยการให้ปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตอย่างเดียวนั้น เนื่องจากผู้บริหารมหาวิทยาลัยในเวลานั้นมีความมุ่งหมายให้ไปประกอบอาชีพที่หลากหลายได้มากยิ่งขึ้นไม่จำกัดอยู่เพียงเป็นทนายหรือนักกฎหมายเท่านั้น

ส่วนการจัดการศึกษาในระดับปริญญาโทนั้นพบว่าในรายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ครั้งที่ 13/2477 ในตอนแรกคณะกรรมการมหาวิทยาลัยมีความลังเลในการเปิดสอนแต่ในเวลาต่อมาได้รับคำตอบที่น่าสนใจของคณะกรรมการมหาวิทยาลัย จึงทำให้ทางมหาวิทยาลัยได้ตัดสินใจในการเปิดหลักสูตรปริญญาโท โดยหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณรับสั่งว่าคำสอนชั้นปริญญาโทนี้จำเป็นจะต้องทำให้ดี มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเพิ่งเปิดใหม่ มีโครงการใหญ่โตความขยายกิจการอยู่ในสายตาของชาวต่างชาติ จะต้องแสดงความสามาถให้ชาวต่างชาติเห็นและทำการสอนให้อยู่ในระดับเดียวกับการสอนในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ คำสอนชั้นปริญญาโทจะทำให้ดี จำต้องใช้เวลามาก ถ้าจะให้เปิดสอนในเวลากระชั้นชิด เกรงว่าคำสอนจะไม่ดีพอจะทำให้ชื่อเสียงของมหาวิทยาลัยเสียได้ สถานที่สำหรับการสอนนั้นก็ยังขาดอยู่ ดังนั้นชั้นกรรมการจึงลง

* ในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ.2477-2485 นี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้ยังคงมอบปริญญาบัตร ธรรมศาสตร์บัณฑิต ให้กับผู้สำเร็จการศึกษาในคณะต่าง ๆ เพียงอย่างเดียวในระดับปริญญาตรี

ความเห็นที่ว่า ถ้าจะงดเปิดการสอนในปีนี้ไปเปิดในสมัยที่หนึ่งในปีหน้าให้ผู้สอนมีเวลาเตรียมเพียงพอ จะได้ผลดีกว่า ที่ประชุมได้อภิปรายกันในเรื่องนี้แล้วลงมติให้ระงับการเปิดการสอนชั้นปริญญาโทในสมัยนี้ไว้ก่อน ส่วนระเบียบการสมัครการการศึกษาชั้นปริญญาโทให้เลขาธิการจัดร่างรวมเข้ากับระเบียบการสมัครและการศึกษาชั้นปริญญาตรี⁴³

อาจารย์ในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองส่วนใหญ่เป็นอาจารย์พิเศษ มีอาจารย์ประจำที่เรียกว่าผู้ช่วยจัดทำตำราเพียง 4 คนเท่านั้น ในปีแรกสามารถผลิตธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเป็นบัณฑิตรุ่นแรกซึ่งโอนมาจากโรงเรียนกฎหมายเดิมได้เพียง 19 คน และในปี พ.ศ.2483 ได้มีการเพิ่มจำนวนนักศึกษาถึง 8,968 คน จำนวนผู้สำเร็จการศึกษา 763 คน และอาจารย์รวม 109 คน ในปีเดียวกัน

ตารางที่ 6 : ตารางแสดงจำนวนนักศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2477 – 2490

พ.ศ.	นักศึกษาที่สมัครเข้า	นักศึกษาที่สำเร็จ	นักศึกษารวม
2477	7,094	19	7,075
2478	612	137	7,550
2479	292	126	7,716
2480	986	138	8,564
2481	1,200	163	9,601
2482	1,121	228	10,494
2483	699	63	11,130
2484	579	214	11,495
2485	927	182	12,240

ที่มา : สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง

ส่วนการเรียนการสอนภายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นจากการที่ได้มีการออกพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2477 แล้วพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้สิ้นสุดลงใน พ.ศ.2486 และมีการออกพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2486 เป็นฉบับต่อมา

⁴³ รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ครั้งที่ 13/2477 วันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช

ซึ่งยังคงมีความมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยเช่นเดียวกับพระราชบัญญัติฉบับที่ผ่านมา โดยมหาวิทยาลัยมีการจัดตั้งแผนกอิสระและคณะใหม่โดย

ใน พ.ศ. 2476 มีการให้แผนกสถาปัตยกรรมเป็นแผนกหนึ่งของคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เปิดรับนักศึกษาเข้าเรียนที่แผนกสถาปัตยกรรมโดยตรงเป็นปีแรก ปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนเป็น 3 ปี เมื่อจบการศึกษาจะได้รับอนุปริญญา ต่อมาได้แยกแผนกสถาปัตยกรรมออกจากคณะวิศวกรรมศาสตร์ มีฐานะเป็นแผนกอิสระ ขึ้นตรงต่อมหาวิทยาลัย ตามพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พุทธศักราช 2477 และแต่งตั้งพระเจริญวิศวกรรม คณบดีคณะวิศวกรรมศาสตร์ เป็นผู้รักษาการณ ตำแหน่งหัวหน้าแผนกอิสระสถาปัตยกรรมศาสตร์ อีกตำแหน่งหนึ่ง ในปีนี้ มีผู้สำเร็จการศึกษาหลักสูตร 3 ปี ซึ่งมาจากวิทยาลัยเพาะช่างจำนวน 11 คน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2482 มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้ยกฐานะแผนกอิสระสถาปัตยกรรม ขึ้นเป็นคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ปรับปรุงหลักสูตรเป็นชั้นปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิต ใช้เวลาเรียน 5 ปี โดยแต่งตั้งให้พระยาประภิตกลศาสตร์ (รุณชิต กาญจนวนิชย์) เป็นคณบดีคนแรกของคณะ ซึ่งดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2486-2497 เมื่อมีฐานะเป็นคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์แล้ว ได้งบประมาณจากมหาวิทยาลัยเพื่อก่อสร้างอาคารเรียนบนพื้นที่ว่างบริเวณด้านทิศเหนือของมหาวิทยาลัย ตัวอาคารเป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กสูง 2 ชั้น เมื่อก่อสร้างอาคารเสร็จในปี พ.ศ. 2483 จึงได้ใช้อาคารใหม่เป็นสถานที่เรียนแทนบ้านพักผู้บัญชาการ ใน พ.ศ. 2484 อาคารเรียนใหม่ของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ได้ถูกยึดครองเป็นที่พักและค่ายฝึกของกองกำลังทหารญี่ปุ่น นิสิตคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จึงต้องย้ายไปใช้ส่วนหนึ่งของอาคารเรียนของคณะวิศวกรรมศาสตร์ เป็นที่เรียน (จนกระทั่งสงครามสงบในปี พ.ศ. 2488 จึงได้ย้ายกลับมาเรียนที่อาคารของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพามีเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการบริหารงานของมหาวิทยาลัย อาทิเช่น เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในพระนคร ปี 2485 การเข้ามายึดครองอาคารต่างๆ ของมหาวิทยาลัยของทหารญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม การทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรในพระนคร ซึ่งมีผลให้มหาวิทยาลัยต้องพักการเรียนการสอนชั่วคราวระหว่างปี 2487 ถึง 2488 ปี

ต่อมาใน พ.ศ.2481 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เริ่มเปิดแผนกวิชาการบัญชี และแผนกวิชาพาณิชยศาสตร์ สังกัดคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ซึ่งต่อมาได้ขยายและพัฒนาหลักสูตรหลังจากที่ดำเนินการสอนมาเป็นเวลาเกือบ 5 ปี แผนกวิชาการบัญชี และแผนกวิชาพาณิชยศาสตร์ได้รับการสถาปนาเป็น "คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี" ตามพระราชบัญญัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2486 เป็นคณะที่ 5 ต่อจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

นอกจากนี้ใน พ.ศ.2482 คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ได้เปิดการศึกษาหลักสูตรการหนังสือพิมพ์ ในระดับอนุปริญญา ตามนโยบายการส่งเสริมวิชาชีพหนังสือพิมพ์ของ จอมพลแปลก พิบูลสงคราม หลังจากที่แผนกวิชาการหนังสือพิมพ์เปิดสอนได้ไม่นานก็ปิดตัวลงเพราะมีผู้เรียนน้อย ในปีต่อมาคณะฯ จึงเปิดสอนวิชาการหนังสือพิมพ์แผนกกลางคืน เป็นหลักสูตรประกาศนียบัตร 3 ปีแทน

และหลักสูตรนี้ได้สิ้นสุดลงเมื่อเปิดการศึกษาได้ 2 ปี แล้วต่อมาใน พ.ศ.2487 จึงเปิดการสอนวิชาการหนังสือพิมพ์ขึ้นใหม่ ในครั้งนี้ เมื่อการเรียนการสอนดำเนินไปได้เพียงครึ่งปีก็ต้องยุติลง เมื่อทางมหาวิทยาลัยพักการเรียนการสอนระหว่าง พ.ศ.2487 - 2488 เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะวิกฤตการณ์สงคราม สำหรับการศึกษาด้านทันตแพทย์ เภสัชศาสตร์ และสัตวแพทยศาสตร์นั้น เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2483 จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ในตำแหน่งอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ประกาศตั้งแผนกทันตแพทยศาสตร์ขึ้นเป็นแผนกอิสระ และการศึกษาแผนกทันตแพทยศาสตร์ได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2483

ต่อมา พ.ศ.2485 แผนกอิสระเภสัชศาสตร์ และแผนกสัตวแพทยศาสตร์ ได้รับการยกฐานะให้เป็นคณะเภสัชศาสตร์ และคณะสัตวแพทยศาสตร์ แล้วย้ายไปสังกัดอยู่ในมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นใน พ.ศ.2486 โดยการแยกคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล คณะทันตแพทยศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ และคณะสัตวแพทยศาสตร์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ไปตั้งเป็นมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ สังกัดกระทรวงสาธารณสุข (คณะสัตวแพทยศาสตร์ก็ได้โอนย้ายมาอยู่ในสังกัดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ.2510 ส่วนคณะทันตแพทยศาสตร์ และคณะเภสัชศาสตร์ ได้โอนย้ายกลับมาสังกัด จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2515)

ตารางที่ 7 : ตารางแสดงจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2475 - 2485

ปี (พ.ศ.)	จำนวนผู้สำเร็จการศึกษา จากจุฬาย
2475	68
2476	227
2477	82
2478	166
2479	102
2480	160
2481	169
2482	198
2483	187
2484	250
2485	255

ที่มา : รายงานการวิจัย เรื่อง พัฒนาการอุดมศึกษาในประเทศไทย : การศึกษาวิเคราะห์เชิงนโยบายและผลพวงที่มีต่อการพัฒนาในปัจจุบันและอนาคต

ส่วนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีนิสิตจำนวนทั้งสิ้น 1294 คน คน จำนวนผู้สำเร็จการศึกษา 87 คน และอาจารย์รวม 103 คน จะสามารถสังเกตเห็นได้ว่าตั้งแต่ที่มีการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมานั้นปรากฏทางมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นสามารถผลิตบัณฑิตได้มากกว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นจำนวนมากกว่าถึงหลายร้อยคน

จากการเปรียบเทียบผลที่ได้จากการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยในยุคนี้ วาสุณี โอสถารมย์ ได้สรุปไว้ว่าในด้านจำนวนนักศึกษา เนื่องจากมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งต่างมีโครงสร้างที่แตกต่างกัน จุฬาย ซึ่งมีระบบการเรียนการสอนแบบมหาวิทยาลัยปิด ที่มีข้อจำกัดด้านสถานที่และเวลาเรียน รวมทั้งงบประมาณดำเนินการ จุฬาย จึงจำกัดการขยายปริมาณนักศึกษา อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลัง พ.ศ.2475 ผลจากโครงการพัฒนามหาวิทยาลัย ทำให้จุฬาย สามารถดำเนินการขยายกิจการได้มากขึ้น และมหาวิทยาลัยยังได้จัดหาทุนการศึกษาเพิ่มเติมในรูปของการประสานงานกับแหล่งทุนการศึกษา ซึ่งเป็นตลาดงานสำหรับผู้สำเร็จการศึกษา ทั้งในระบบราชการและเอกชน เช่น การทำสัญญาให้ทุนการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ระหว่างคณะวิศวกรรมศาสตร์กับกรมการรถไฟ กรมท่าอากาศยาน หรือกรมโรงงานยาสูบ เป็นต้น หรือในกรณีของการจัดสรรทุนการศึกษาจากจังหวัดต่างๆ ที่มอบให้กับนิสิตคณะอักษรศาสตร์ มีเงื่อนไขพันธะสัญญาที่ต้องกลับไปเป็นครูในภูมิภาคนั้น ดังนั้นจากรายสถิติแสดงจำนวนนักศึกษาผู้สำเร็จการศึกษาของจุฬาย นั้น หลัง พ.ศ.2475 มีอัตราที่สูงขึ้น เช่นเดียวกับปริมาณอาจารย์ที่มีอัตราส่วนเพิ่มขึ้นเช่นกัน ส่วนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จำนวนผู้เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยแห่งนี้มีปริมาณมาก ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่แล้ว ตามบริษัทห้างร้านหรือข้าราชการ อย่างไรก็ตาม จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นไม่แตกต่างมากนักจากจุฬาย ซึ่งมีผู้พยายามชี้ให้เห็นว่า เนื่องจากหลักเกณฑ์การวัดความรู้ของผู้ศึกษานั้น อยู่ในระดับที่ได้มาตรฐาน อย่างไรก็ตามก็ตัดสินของผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งนี้ในอัตราส่วนที่ไม่สูงนักเมื่อเทียบกับผู้สำเร็จการศึกษาในชั้นอื่น มีอัตราเพียง 0.3% ในขณะที่ระดับมัธยมศึกษา มีอัตราส่วน 0.7% ประถมศึกษามีเพียง 36.7% ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดของผู้สำเร็จการศึกษานั้น ประกอบอาชีพรับราชการ และคณะวิศวกรรมศาสตร์ดูเป็นคณะเดียวของมหาวิทยาลัยที่สามารถผลิตบัณฑิตป้อนธุรกิจเอกชน ในอัตราส่วนที่มากที่สุดในช่วงเวลานั้น

4.4 สภาพสังคม ชีวิต และกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัย

4.4.1 สภาพชีวิตและกิจกรรมในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

สาเหตุที่มาของคำว่า “นักศึกษา” ซึ่งใช้เรียกผู้ที่เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นมีที่มาจากรายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยครั้งที่ 2/2477⁴⁴ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณรับสั่งว่าควรตกลงในเรื่องคำที่จะใช้เรียกผู้ที่เรียนในมหาวิทยาลัยนี้

⁴⁴ รายงานการประชุมคณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองครั้งที่ 2/2477 วันที่ 18 เมษายน พุทธศักราช 2477

ทรงเห็นคำว่า “นิสิต” ซึ่งนำมาใช้นั้นไม่เหมาะเพราะตรงกับคำอังกฤษว่า “undergraduated” ควรใช้คำว่า “ผู้ศึกษา” ซึ่งตรงกับคำว่า “Student” ดังนั้นที่ประชุมจึงเห็นชอบด้วยและใช้เรียกผู้เรียนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมาตั้งแต่ต้น ในเรื่องนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเพราะเหตุใดพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณจึงเลือกใช้คำว่านักศึกษา*

สภาพทั่วไปแล้วเนื่องจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นเป็นมหาวิทยาลัยเปิดตามนโยบายการส่งเสริมการปลูกฝังการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของรัฐ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนโดยทั่วไปสามารถเข้ามาเรียนได้ เพราะมีการเก็บค่าเล่าเรียนที่ไม่แพงเกินไปนัก รวมทั้งยังสามารถผ่อนชำระได้อีกด้วยถึง 4 งวด โดยเสียค่าธรรมเนียมเพียงปีละ 20 บาทเท่านั้นซึ่งแตกต่างกับทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เสียค่าธรรมเนียมปีละ 45 บาทรวมทั้งยังต้องจ่ายค่าใช้ห้องสมุด ห้องปฏิบัติการ ค่าธรรมเนียมสโมสรนิติตรวมทั้งค่าอียิปย่อยต่างๆ อีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้บุคคลที่เข้ามาศึกษานั้นส่วนมากมีภูมิหลังที่หลากหลายแตกต่างกัน บางคนมาจากชนชั้นยากจน จากชนชั้นกลาง จากชนบท จากเสมียนพนักงานและพวกลูกจ้าง บางคนต้องหาเลี้ยงครอบครัว และต้องพึ่งพาตนเองในการศึกษาเล่าเรียน ข้าราชการชั้นผู้น้อย ทนายความชั้น 2 จากการศึกษาเอกสารตัวอย่างนักศึกษารุ่นแรกๆ ของทางมหาวิทยาลัยของชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้น ธรรมศาสตร์และการเมืองพบว่า 79 เปอร์เซ็นต์ เป็นข้าราชการพลเรือนชั้นผู้น้อย และ 12.9 เปอร์เซ็นต์ เป็นข้าราชการทหารและตำรวจชั้นประทวน นอกจากนั้นยังได้พบว่านักศึกษาโดยส่วนใหญ่จะมีอายุระหว่าง 20 - 25 ปี อันอาจแสดงให้เห็นว่า เป็นวัยที่ผ่านเลยจากผู้เข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยทั่วไปแล้ว คนที่เข้าศึกษาส่วนมากก็ยังเป็น “ชาวเมือง” หรือผู้ที่พำนักอยู่ในเขตพระนครและธนบุรี เสียเป็นส่วนใหญ่คือประมาณร้อยละ 80 มีที่เป็นชาวจังหวัดใกล้เคียง เช่น นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ อยู่บ้างไม่มากนัก ส่วนจังหวัดที่อยู่ไกลออกไปมีเพียงเล็กน้อยมาก มักไม่เกินจังหวัดละ 10 - 15 คน และยังสามารถสังเกตว่า นักศึกษาของต่างจังหวัดมักเป็นลูกของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของจังหวัดนั้นๆ เสียเป็นส่วนใหญ่⁴⁵ และนอกจากนี้ยังได้มีการระบุถึงจำนวนบุคคลที่เข้ามาศึกษาอีกด้วย โดยในปีแรกที่มีการเปิดสอนนั้นมีผู้สมัครเข้าเรียนถึง 7,094 คน และเพียง 5 ปีหลังจากนั้นก็มิมีนักศึกษาถึงหมื่นคนเศษ เมื่อคิดเทียบจำนวนนักศึกษา กับประชากรในเขตพระนครในเวลานั้น ซึ่งมีอยู่ 556,655 คน ก็แสดงว่าในจำนวน 55 คน เป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอยู่เสมอ 1 คนเสมอ⁴⁶ แม้ว่าในแต่ละปีนั้นมีผู้ที่สมัครเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นจำนวนมากก็จริง แต่โดยส่วนมากนักศึกษาเหล่านี้ไม่ค่อยจะมาฟังการบรรยายที่มหาวิทยาลัย เนื่องจาก

* ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเลือกใช้คำว่านักศึกษา เพราะการเรียนของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์นั้นเป็นลักษณะของมหาวิทยาลัยเปิด คือใช้ระบบการสอบโดยไม่จำเป็นต้องเข้าเรียน ดังนั้นผู้ที่สมัครเรียนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงเป็นผู้ที่เข้ามาศึกษาหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง นอกจากนี้การเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยเปิดที่มีระบบหอพักมักจะใช้คำว่านิสิตเพราะผู้เรียนจะต้องกินอยู่ในมหาวิทยาลัย โดยจะต้องปฏิบัติกิจวัตรบางอย่างจนกลายเป็นนิสัย อย่างเช่นมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะใช้คำว่านิสิต

⁴⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง, หน้า 95.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 93

บางคนนั้นยังเรียนในขณะที่ทำงานไปด้วยหรือมาเรียนในตอนเช้าแล้วกลับไปอ่านคำบรรยายที่บ้านในตอนบ่าย นักศึกษาจำนวนมากมีความเป็นนักศึกษาเพียงแต่การมีชื่ออยู่ในทะเบียนนักศึกษาไม่เคยได้เข้าเรียนโดยตลอดทั้งปี จะมาติดต่อกับมหาวิทยาลัยก็เพียงลงทะเบียนก็เพียงลงทะเบียนหรือการเข้าสอบ และนักศึกษาอีกส่วนหนึ่งถึงแม้จะเข้ามาเรียนแต่การเรียนที่มหาวิทยาลัยในตอนนั้นก็ไม่ได้สร้างความผูกพันระหว่างนักศึกษากับมหาวิทยาลัย เพราะมหาวิทยาลัยเปิดการบรรยายเพียงวันละ 2 ชั่วโมง คือตั้งแต่เวลา 8.00 – 10.00 เท่านั้น ของนักศึกษาจึงผูกติดหรือผูกพันกับโลกภายนอกมากกว่าที่จะผูกพันกับมหาวิทยาลัยเป็นเพียงกิจกรรมในชีวิตประจำวันสั้น ๆ เท่านั้น⁴⁷ โดยจากการศึกษางานเขียนเรื่องสำนักนั้นธรรมศาสตร์ ได้บรรยายภาพการใช้ชีวิตของนักศึกษาไว้อย่างชัดเจนมาก โดยรวม คือตั้งแต่เข้าก่อนเวลา 8.00 น. นักศึกษาจำนวนไม่มากนักเดินทางมาเข้าเรียน ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่ 2 จะมีนักศึกษาเข้าฟังคำบรรยายประมาณวันละ 100 คนเศษ แต่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวนนักศึกษาที่มาฟังคำบรรยายได้เพิ่มมากขึ้น บางห้องมีคนฟังล้นห้องบรรยาย ต้องนั่งขอบหน้าต่างฟังบ้าง นั่งบริเวณมุขหน้าตึกบ้าง ประมาณกันว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จะมีคนมาเข้าเรียนวันละ 400 – 500 คน การเดินทางจากบ้านเพื่อมาฟังคำบรรยายนั้นมักอาศัยรถรางและรถประจำทางเป็นส่วนใหญ่ การใช้รถยนต์ส่วนตัวแบบที่เป็นอยู่มากมายเหมือนในปัจจุบันแทบไม่มี ในยุคนั้นมีนักศึกษาเพียง 2 – 3 คนเท่านั้นที่จะขับรถมาเรียนที่มหาวิทยาลัยโดยมากจะใช้รถรางสายรอบเมือง รถรางสายนี้วิ่งเส้นทางที่ดูเหมือนเกือบจะทับรถเมล์ของขนส่งมวลชนกรุงเทพฯ สาย 53 ในปัจจุบัน เมื่อนักศึกษามาถึงมหาวิทยาลัยก็จะเดินเข้าทางประตูท่าพระจันทร์ (เดิมคือประตูผีของวังหน้า) และมักจะไปกินข้าวกันที่โรงอาหารด้านหลังตึกโดมแล้วจึงเข้าห้องเรียนในเวลาประมาณ 8.00 น. ห้องเรียนที่ใช้กันอยู่ในสมัยนั้นมีทั้งหมด 3 ตึก คือ ตึก 1 ตึก 2 และตึก 4 ส่วนตึก 3 เป็นห้องประชุม ไม่ได้ใช้เป็นห้องเรียน ตึก 1 เป็นตึก 2 ชั้น อยู่ตรงบริเวณตึกเอนกประสงค์ในปัจจุบัน ชั้นบนใช้ทำเป็นนิคมหรือหอพักนักศึกษาชายอยู่ 4 ปี ส่วนชั้นล่างเป็นห้องบรรยายตึก 2 หรือตึกปีกซ้ายของอาคารโดม ซึ่งปัจจุบันคือห้องแพทย์และห้องประชุมสภามหาวิทยาลัย ตึกนี้ใช้เป็นที่เรียนตึก 3 ไม่ได้ใช้เรียน ส่วนตึก 4 อยู่ตรงบริเวณห้องเอทีในปัจจุบันเดิมใช้เป็นห้องบรรยาย วันหนึ่งๆ นักศึกษาเข้าเรียนเต็มวันตั้งแต่เข้าเวลา 8.00 – 16.30 น. ไม่มีภาคเช้าภาคบ่าย ส่วนนักศึกษาหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตเข้าเรียนเพียงวันละ 2 ชั่วโมง คือเรียนถึง 10.00 น. จึงแยกย้ายกันออกไป บ้างไปที่ทำงาน บ้างก็นั่งเล่นอยู่มหาวิทยาลัย สถานที่นั่งเล่นของนักศึกษาในเวลานั้นอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าตึก เป็นลานหญ้า และสนามฟุตบอลที่เนินลาดไม่มีสิ่งใดเกะกะกีดขวาง มีเพียงต้นไม้ตรงคณะศิลปศาสตร์ในปัจจุบันต้นหนึ่ง ต้นไทรข้างหลังคณะศิลปศาสตร์อีกต้นหนึ่ง ที่สูงเด่นขึ้นมาในลานหญ้าบริเวณนั้น ส่วนริมฝั่งแม่น้ำมีทิวสน ต้นจำปี สลับกันไป และได้ต้นไม้เหล่านี้ก็มีมานั่งเล็กๆ วางอยู่ให้นักศึกษาได้พักผ่อนหรือพูดคุยกัน แต่มหาวิทยาลัยก็ค่อนข้างเงียบอยู่มากในตอนนั้น เพราะนักศึกษาออกไปทำงานในหน่วยงานราชการของตนกันเกือบหมด ส่วนคนไม่ได้ทำงานที่มานั่งคุยกันริมแม่น้ำก็ไม่มากนักยังคงยืนเวลาโรงเรียนเตรียมปริญญาเล็กสอนนักศึกษา

47

ชาณุวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง, หน้า 95.

แยกย้ายกันกลับบ้าน เพียงแค่เวลา 5 โมงเย็นก็ดูเหมือนว่ามหาวิทยาลัยจะไม่ค่อยมีคนอยู่อีกต่อไป เว้นเสียแต่ในงานเทศกาลบางครั้งบางคราวเท่านั้น⁴⁸

ส่วนชีวิตนักศึกษาในต่างจังหวัดนั้นพบว่ามีความเสียเปรียบนักเรียนกรุงเทพฯ หลายประการ รวมทั้งมีโอกาสในการเข้าฟังบรรยายภายในมหาวิทยาลัยค่อนข้างน้อย โดยส่วนมากจะมากเพียงแค่วันสอบเท่านั้น อย่างเช่นคำบอกเล่าของนักศึกษาในต่างจังหวัดคนหนึ่งว่า

“...การเป็นนักศึกษาภูธรเสียเปรียบนักศึกษาในกรุงเทพฯ หลายอย่างหลายประการ โอกาสที่จะได้เข้าฟังเล็กเซอร์หรือคำบรรยาย ณ มหาวิทยาลัยมีน้อยมาก หรือไม่มีเลย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอาชีพ ระยะทางระหว่างกรุงเทพฯ กับภูมิลำเนาของนักศึกษาแต่ละคน สำหรับผู้เขียนเท่าที่จำได้ไม่เคยมีโอกาสได้เข้าฟังบรรยายเลย แม้แต่ครั้งเดียว ตลอดระยะเวลา 4 ปี ของการเป็นนักศึกษา หากบังเอิญมีโอกาสเข้ากรุงเทพฯ พบปะเพื่อนฝูงได้รับแนวการแก้งข้อสอบ หรือสรุปการบรรยายของบางวิชา เป็นบางครั้งบางคราวก็นับว่าโชคดีแล้ว คำสอนหรือคำบรรยายที่มหาวิทยาลัยพิมพ์จำหน่ายทั้งที่ยังเป็นใบปลิวและที่เป็นรูปเล่มก็มักจะฝากเพื่อนซื้อ หรือเพื่อการประหยัดเนื่องจากเบียดน้อยหย่อนน้อย ต่างคนก็ต่างขอยืมกันเป็นทอดๆ ยืมไปแล้วคืนบ้างไม่คืนบ้าง แล้วแต่ลักษณะอุปนิสัยของแต่ละคน (ส่วนใหญ่แล้วต้องทวง มิฉะนั้น ผู้ยืมมักจะลืม...”⁴⁹

นอกจากนี้นักศึกษาบางคนเป็นคนที่เดินทางมาเรียนจากต่างจังหวัด การอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ โดยการเช่าที่อยู่ที่ย่อมสั่นเปลืองอยู่มากโดยมหาวิทยาลัยพยายามอำนวยความสะดวกโดยการจัดสร้างหอพักให้อยู่โดยการตัดแปลงตึกที่มีเรียกว่านิคมศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองโดยตัดแปลงตึกที่ 1 ที่มีอยู่เดิมด้านท่าพระจันทร์เป็นห้องพักนักศึกษา เก็บค่าห้องพักในรายล้อมเยารับนักศึกษาไว้เกือบ 100 คน คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ตกลงให้จัดสร้างนิคมมหาวิทยาลัยขึ้น เมื่อพุทธศักราช 2478 โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรกเพื่อที่จะเกื้อกูลอุปการะนักศึกษาผู้มีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด และนักศึกษาในจังหวัดพระนครที่อยู่ห่างไกลสถานศึกษา ให้ได้รับความสะดวกในเรื่องที่พำนัก ตลอดจนความสะดวกในเรื่องการเล่าเรียน ส่วนประการที่สองคือเพื่อให้ให้นักศึกษาได้มีชีวิตและความเป็นอยู่ร่วมกัน กล่าวคือ ร่วมกันปลูกความสามัคคี ร่วมกันรื่นเริงในการกีฬาต่างๆ ตลอดจนถ่ายเทแลกเปลี่ยนวิชาความรู้ เสนอความเห็น ระบายความรู้สึกซึ่งกันและกัน อันจะได้นอกเหนือไปจากตำรับตำราหรือจากห้องบรรยายทางมหาวิทยาลัยได้จัดตั้งอาจารย์เป็นกรรมการจัดการและควบคุมดูแลนิคมมหาวิทยาลัยขึ้นคือ ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ.ฮัดเจสตัน, นายทวี ตะเวทีกุล, นายเสริม วินิจฉัยกุล

⁴⁸ ชาณุวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง, หน้า 107.

⁴⁹ สมคิด ศรีสังคม, วิชาศึกษาหลัง ธรรมศาสตร์ 50 ปี 2527, หน้า 366 - 367.

นิคมมหาวิทยาลัยได้จัดสร้างขึ้นเมื่อต้นพุทธศักราช 2478 โดยใช้ตัวตึกด้านใต้ของมหาวิทยาลัยชั้นบนค่าใช้จ่ายในการสร้างห้องพำนักนี้ได้รับการบริจาคของท่านผู้มีจิตศรัทธาและเล็งเห็นประโยชน์แห่งนิคมมหาวิทยาลัย เช่น คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เจ้านาย คณะรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะทูตานุทูต ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน พ่อค้า คหบดี เป็นจำนวนเงินหลายหมื่นบาท ทั้งนี้ทางมหาวิทยาลัยได้จัดทำแผนโลหะจารึกพระนามและนามท่านผู้มีอุปการะคุณแก่กุลนิคมมหาวิทยาลัยติดไว้ ณ ห้องพำนักในนิคมมหาวิทยาลัยด้วย ห้องพักในนิคมมหาวิทยาลัยจัดสร้างในแบบเดียวกันทั้งหมด เป็นห้องที่น่ายุ่อย่างสบาย กว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 6 เมตร พื้นห้องขัดมันลงชะแล้ค มีเตียงนอนทำด้วยไม้สัก ขนาด 3.5 ฟุต มีโต๊ะรับแขกพร้อมทั้งเก้าอี้นั่งเล่น 1 ชุด โต๊ะหนังสือเปิดพับได้ ชั้นล่างทำเป็นตู้ใส่เสื้อผ้าและลิ้นชักเก็บของ มีเก้าอี้ไม้สักนั่งเขียนหนังสือ 1 ตัว ซึ่งสิ่งอุปกรณ์เหล่านี้ได้สร้างขึ้นด้วยเงินอุทิศของท่านผู้มีอุปการคุณ ชีวิตของนักศึกษาในนิคมมหาวิทยาลัยนั้นจัดได้ว่าเป็นชีวิตที่มีความสุข เพราะว่ามีตึกที่อยู่พำนักอย่างสบาย มีห้องรับแขก ห้องอ่านหนังสือ ห้องรับประทานอาหาร ห้องน้ำ อากาศปลอดโปร่ง มีกีฬาต่าง ๆ ที่ทางนิคมมหาวิทยาลัยจัดสรรไว้เพื่อประโยชน์สุขของนักศึกษาที่พำนักในนิคมมหาวิทยาลัยหลายอย่าง เช่น เรือกรรเชียง ฟุตบอล แบดมินตัน ตะกร้อ มีอาจารย์และเพื่อนนักศึกษาด้วยกันคอยดูแลเวลาป่วยไข้ เหล่านี้คือความสุขสบายที่ได้รับจากนิคมมหาวิทยาลัย

การฝึกฝนให้นักศึกษาได้ใช้ชีวิตรวมหมู่ เกิดสามัคคีธรรมต่อกัน ทั้งที่ปรากฏว่ามหาวิทยาลัยเข้มงวดกวดขันกับนักศึกษาในนิคมเป็นอย่างมาก ควบคุมเวลาเข้าออก การใช้ไฟ การนอน การทำความสะอาด การมีญาติมาเยี่ยมเยียน ต้องเป็นไปตามวินัยนักศึกษาอย่างเข้มงวด จนปรากฏว่าความเข้มงวดทางวินัยเหล่านี้ เป็นเหตุให้การวิวาทระหว่างผู้อำนวยการนิคม คือศาสตราจารย์ อัดเจสตันกับนักศึกษาหลายครั้งหลายหน การที่นักศึกษาได้เข้ามาพำนักในนิคม ภายใต้อำนาจวินัยที่ค่อนข้างเข้มงวด ก็สามารถสร้างความสมัครสมานกลมเกลียวกันในหอพักได้ เพราะนักศึกษาจะได้กินอาหาร เล่นกีฬา และท่องเที่ยวไปด้วยกันเสมอ การทำความรู้จักซึ่งกันและกันจึงทำได้ง่าย ในปีแรกเพียงประมาณ 70 คน และในปี 2481 ซึ่งเป็นช่วงที่มีนักศึกษาพักมากที่สุด ก็มีเพียงประมาณ 100 คน เศษเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ความที่มหาวิทยาลัยคับแคบ ไม่มีห้องเรียนที่พอเพียงให้แก่นักศึกษา จึงทำให้กิจการของนิคมต้องล้มเลิกไปในที่สุดจนถึงปี พ.ศ.2482 สิ่งแวดล้อมในนิคมทำให้นักศึกษาที่ร่วมพำนักทั้งหมดมีความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นพิเศษ เกิดความเห็นอกเห็นใจกันเพราะต้องร่วมสุขร่วมทุกข์กันเป็นระยะเวลายาวนานดังที่ผู้ประศาสน์กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“...นักศึกษาในมหาวิทยาลัยนิคมซึ่งเข้าอยู่ร่วมกันคฤพี่น้อง รู้จักรักใคร่คุ้นเคยกันดีนี้ ในอีก 10 ปีข้างหน้าหรือต่อไปเขาโตขึ้น เขาต่างแยกย้ายกันไปอยู่ทั่วทุกกระทรวงทบวงกรม ทั่วทุกจังหวัด ตลอดพระราชอาณาจักร เขาอาจเป็นข้าหลวงประจำจังหวัด เป็นนายอำเภอ เป็นผู้พิพากษา เป็นอัยการ ฯลฯ เขาจะช่วยเหลือกัน ประสานกันทำงานให้แก่ชาติ เขาจะรักใคร่และกลมเกลียวกันดีมาก เพราะเขาเคย

รับประทาน เคยเล่น เคยเที่ยว เคยเรียน และเคยนอนร่วมกันมา แต่เมื่อครั้งอยู่ใน
มหาวิทยาลัยนิคม.....⁵⁰

การจัดตั้ง “ แผนกสโมสร ” เป็นไปตามข้อบังคับแผนกสโมสรมหาวิทยาลัยวิชา
ธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2484 ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การได้ลงนามเมื่อวันที่
3 กุมภาพันธ์ 2484 สโมสรในระยะแรกเป็นองค์กรที่มีได้ปกครองตนเองหรือเป็นอิสระจากทางการ
มหาวิทยาลัย ผู้ประศาสน์การยังคงมีอำนาจในการแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารสโมสร คณะกรรมการ
บริหารสโมสรประกอบด้วย ประธาน รองประธาน และกรรมการ รวมทั้งหมด 7 ท่าน คณะกรรมการ
บริหารแต่ละชุดจะดำรงตำแหน่งอยู่คราวละ 2 ปี กิจกรรมของแผนกสโมสรในระยะแรกเป็นเพียง
กิจกรรมที่ไม่มากไปกว่าความสนุกสนานเพลิดเพลิน การรู้จักมักคุ้นต่อกันและการสร้างความสามัคคี
ภายในสโมสรจึงแบ่งเป็น 2 แผนก คือ แผนกการบันเทิงและแผนกกีฬา นักศึกษาสามารถยืมอุปกรณ์และ
เครื่องกีฬาต่างๆ จากสโมสรหรืออาจจะเข้าร่วมในการแสดงละครหรือการโต้วาทีหรือการรื่นเริงใดๆ ของ
แผนกสโมสร โดยมหาวิทยาลัยได้กำหนดว่าให้นักศึกษาหลักสูตร “ ธรรมศาสตร์บัณฑิต ” ใช้บริการได้
ทั้ง 2 แผนก แต่นักเรียนชั้นเตรียมปริญญาเข้าใช้บริการได้เฉพาะแผนกกีฬาเท่านั้น อย่างไรก็ตามการ
จัดตั้งแผนกสโมสรขึ้นมาก็ทำให้ชีวิตนอกห้องเรียนของนักศึกษาเป็นชีวิตที่ให้เวลาแก่มหาวิทยาลัยมาก
ยิ่งขึ้น คณะกรรมการแผนกสโมสรมหาวิทยาลัย มีหน้าที่ดังนี้

1. ควบคุมและรักษาระเบียบการในแผนกสโมสรมหาวิทยาลัย
2. จัดหาวิธีการอันจะยังทำให้กิจการของแผนกสโมสรมหาวิทยาลัยเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป
3. จัดตั้งงบประมาณของแผนกสโมสรมหาวิทยาลัย
4. จัดตั้งอนุกรรมการและพนักงานแผนกสโมสรมหาวิทยาลัย เพื่อการใดๆ ตามที่เห็นสมควร

นักศึกษาปริญญา และนักศึกษาวิชาการบัญชีของมหาวิทยาลัยทุกคนต้องเสียค่าบำรุง
แผนกสโมสรมหาวิทยาลัยคนหนึ่งปีละ 3 บาท และให้ออนเงินค่าบำรุงกีฬาซึ่งเรียกเก็บจากนักศึกษา
เตรียมปริญญา มาเป็นรายได้ของแผนกสโมสรมหาวิทยาลัยนี้ด้วย ทั้งนี้ นักศึกษาปริญญาและนักศึกษา
วิชาการบัญชีมีสิทธิใช้สถานที่แผนกสโมสรมหาวิทยาลัยเล่นกีฬาและร่วมการบันเทิง ซึ่งแผนกสโมสรได้
จัดขึ้น ส่วนนักศึกษาเตรียมปริญญามีสิทธิเพียงเล่นกีฬาตามประเภท ซึ่งคณะกรรมการแผนกสโมสรจะ
ได้จัดให้เป็นพิเศษ สำหรับนักศึกษาปริญญาและนักศึกษาวิชาการบัญชีในส่วนภูมิภาคนั้น เมื่อกรรมการ
จังหวัดได้รับเงินค่าบำรุงแล้ว ให้เก็บเงินค่าบำรุงนั้นไว้ทั้งหมดสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการรื่นเริง หรือ
งานปีของนักศึกษาประจำจังหวัดนั้นให้ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเป็นผู้รักษาการให้เป็นไปตาม
ข้อบังคับนี้ เพื่อการให้มีอำนาจออกระเบียบการได้ตามนัยแห่งข้อบังคับดังกล่าว นักศึกษามีสิทธิ
เฉพาะในเรื่องดำเนินการเท่านั้น ซึ่งแผนกสโมสรจะให้นักศึกษาจัดทำกันเองบ้างตามควรแก่กรณี แต่
จะต้องถือตามระเบียบและวิธีการที่วางไว้ คณะกรรมการอำนวยการสโมสรในยุคนั้นประกอบด้วยท่าน

⁵⁰ นฤฤทธิ์ ณ พัทลุง. ธรรมศาสตร์. (กรุงเทพฯ : มปท, มปป), ไม่มีหมายเลขหน้า

ผู้ทรงคุณวุฒิและมีคุณลักษณะเหมาะสมเป็นผู้ใหญ่ในมหาวิทยาลัยและเป็นกรรมการอำนวยการตลอดมา จนกระทั่งมหาวิทยาลัยได้ประกาศใช้ระเบียบการสโมสร พุทธศักราช 2491 และได้แก้ไขเพิ่มเติมเมื่อ พุทธศักราช 2493 เริ่มให้สิทธิแก่นักศึกษาโดยให้มีการเลือกตั้ง

ส่วนความสัมพันธ์ต่อสังคมภายนอกพบว่าก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้นำของไทยในเวลานั้นได้มีความพยายามนำนิสิตนักศึกษาเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยการให้ร่วมมรดกรงค์ต่อต้าน โดยในเวลานั้นจอมพล ป. พิบูลสงครามได้พยายามสร้างฐานอำนาจโดยการเข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดีที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรวมทั้งยังพยายามนำนิสิตมาเป็นเครื่องมือในการแสดงพลังต่างๆ ซึ่งจากประเด็นหนึ่งที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนคือ ถ้ากิจกรรมใดที่เกี่ยวข้องกับทางการเมืองของผู้ฝายหนึ่งอีกฝ่ายหนึ่งก็มักจะทำการตอบโต้กลับอยู่เสมอเพื่อให้การกระทำในเรื่องต่างๆ ไม่บรรลุผลตามที่ควรจะเป็นอย่างเช่นรัฐบาลในช่วงปี พ.ศ.2483 ได้มีการปลุกระดมคนไทยทั้งในประเทศและนอกประเทศให้ร่วมกันเดินขบวนเรียกร้องแหลมอินโดจีนที่สูญเสียไปให้แก่ฝรั่งเศสกลับคืนมาซึ่งเป็นครั้งแรกและจุดเริ่มต้นที่ทำให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมและเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับทางการเมืองของชาติและทางการเมืองพบว่ามีกรณีการเดินขบวนเรียกร้อง ในวันที่ 8 ตุลาคม 2483 ทั้งนี้ลิตจุฬายา และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองจะมีการเดินขบวนร่วมกันเวลา 8.00 น. แต่ในตอนเช้าผู้ประสานการ นายปรีดี พนมยงค์ได้ให้มีการชี้แจงถึงผลเสียของการที่จะใช้แนวทางรุนแรงกับฝรั่งเศสเป็นการเตือนสติแต่ก็ได้มีคำขอร้องห้ามการเดินขบวน ดังนั้นการเดินขบวนจึงเลื่อนไปและคำขวัญในการเดินขบวนก็ออกมาแตกต่างกับการเดินขบวนที่ผ่านแล้วเมื่อตอนเช้า ซึ่งมีคำขวัญอย่างดูตัน เช่น พุคติจ ไม่ชอบ ต้องปลอบด้วยปืน แต่คำขวัญนำหน้าในตอนบ่ายกล่าวว่า สันติภาพมาก่อน ปืนมาทีหลัง ซึ่งจากตรงนี้เห็นได้ว่าการกระทำของนายปรีดีในครั้งนี้ได้ทำให้ความมุ่งหมายของอีกขั้วการเมืองนั้นไม่สามารถประสบความสำเร็จได้ตามที่มุ่งหมาย

ต่อมาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้ประกาศสงครามกับประเทศสัมพันธมิตร ซึ่งประกอบด้วยสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเป็นหัวหน้า โดยร่วมกับฝ่ายอักษะ ซึ่งประกอบด้วยเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ผู้ประสานการ นายปรีดี พนมยงค์ได้จัดตั้งขบวนการเสรีไทยโดยใช้นามแฝงว่า รัฐ โดยใช้ท่าช้างอันเป็นที่พำนักของผู้ประสานการเป็นศูนย์กลางโดยมีมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นที่ตั้งลับของกองบัญชาการขบวนการเสรีไทย⁵¹

นอกจากนี้ยังมีงานฉลองรัฐธรรมนูญเป็นงานเทศกาลประจำปีที่มีความสำคัญและมีความหมายมาก เป็นงานประเภท "รัฐพิธี" รัฐบาลเป็นเจ้าภาพในการจัดงาน โดยกำหนดจัดในทุกวันที่ 10 ธันวาคม ตั้งแต่ปี 2476 เป็นต้นมา และดูเหมือนว่าหนุ่มสาวที่มีการศึกษาหรือพวกข้าราชการสมัยนั้นจะถือว่าเป็นงานพิธีที่สนุกสนาน และจะเป็นงานเดียวซึ่งมีคนมากที่จะออกไปเที่ยวกัน งานฉลองรัฐธรรมนูญได้รับการจัดติดต่อกันมากกว่า 20 ปี ทุกๆ ปีที่มีการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ มหาวิทยาลัย

⁵¹ มารุต บุญนาค. *ธรรมศาสตร์ประกาศนาม*. (กรุงเทพฯ : มติชน), 2547, หน้า 49.

วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้รับเชิญให้เข้าร่วมในงานนี้เสมอมา ตั้งแต่ปี 2477 อันได้แก่ งานออก
 รั้นและงานแสดงต่างๆ และทุกๆ ครั้งมหาวิทยาลัยได้ประกาศเชิญชวนให้นักศึกษาเข้าร่วมในงานนี้ใน
 นามของมหาวิทยาลัยเสมอ ฉะนั้นจึงมีนักศึกษาไม่น้อยกว่า 100 คน เข้าร่วมงานนี้ทุกๆ ปี ผลที่ตามมา
 จากการเข้าร่วมในงานนี้ก็ถือเป็นโอกาสอันดีที่จะทำให้นักศึกษาได้รู้จักกัน ได้ฝึกงานและรับผิดชอบใน
 หน้าที่การงานร่วมกันได้

4.4.2 สภาพชีวิต และกิจกรรมในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับบรรยากาศโดยทั่วไปภายในมหาวิทยาลัยหลังจากที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการ
 ปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 แล้ว จากการศึกษาพบว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีความเปลี่ยนแปลง
 ก่อนข้างมากในยุคนี้นี้ทั้งทางด้านกายภาพและสังคมภายในมหาวิทยาลัย จากหลักฐานนโยบาย 6 ประการ
 ของคณะราษฎรที่มุ่งเน้นส่งเสริมการศึกษาในระดับสูงส่งผลทำให้คณะต่างๆ ได้มีการก่อตั้งและเพิ่ม
 จำนวนมากขึ้น เมื่อมีคณะมากขึ้นก็ย่อมมีการสร้างตึกเรียนเพิ่มขึ้น ส่งผลทำให้นิสิตที่เข้ามาศึกษา
 จำนวนเพิ่มมากขึ้นโดยลำดับ เมื่อมีจำนวนนิสิตมากยิ่งขึ้นความสัมพันธ์ระหว่างนิสิตทั้งมหาวิทยาลัยได้
 แปรเปลี่ยนไป จากแต่เดิมที่นิสิตได้รู้จักใกล้ชิดสนิทสนมกันทั้งมหาวิทยาลัย ก็เริ่มเปลี่ยนความสัมพันธ์มี
 การจับกลุ่มแบ่งแยกตามคณะเป็นหลัก รวมทั้งมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างคณะเกิดขึ้นบ้างในบางครั้ง
 อย่างไม่ก็ดี นิสิตในยุคนี้นี้ก็ยังคงมีการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งมหาวิทยาลัยเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่าง
 คณะภายในมหาวิทยาลัยเดียวกันจึงทำให้มีนิสิตบางส่วนได้มีความสัมพันธ์กับนิสิตคณะต่างๆ มาก
 ยิ่งขึ้น ประกอบกับในยุคนี้นี้มีบรรยากาศทางการเมืองที่คุกรุ่นจึงทำให้นิสิตได้ถูกดึงเข้าไปมีส่วนร่วม
 โดยตรงและมีความสนใจตื่นตัวในทางการเมืองมากยิ่งขึ้นโดยเห็นได้ชัดเจนจากการมีกิจกรรมต่างๆ ที่
 เกี่ยวข้องกับการเมืองมากยิ่งขึ้น ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนิสิตภายในมหาวิทยาลัยกับความสัมพันธ์
 กับคนในสังคมภายนอกจึงได้เริ่มเกิดขึ้นนอกเหนือขอบข่ายจากความบันเทิง เนื่องจากการที่พันเอก
 หลวงพิบูลสงคราม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) เข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีตั้งแต่วันที่ 25
 พฤศจิกายน 2479 - วันที่ 1 สิงหาคม 2487 นั้นได้มีส่วนชักนำให้นิสิตเข้าไปมีบทบาททางการเมือง
 อย่างเด่นชัด ในขณะที่ฝั่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้
 ประธานกรรมการมหาวิทยาลัยอยู่ตั้งแต่เริ่มต้น นับว่าเป็นการต่อสู้และแข่งขันทางการเมืองภายใน
 คณะราษฎรด้วยกันเพื่อหาแนวร่วมในการสนับสนุน จึงทำให้บทบาทความสัมพันธ์ทางสังคมของนิสิตที่
 มีต่อโลกภายนอกเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อนอยู่มาก

สำหรับความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพในระยะแรกก่อนที่จอมพล ป. พิบูลสงครามจะเข้า
 มาเป็นอธิการบดีนั้นมีเพียงการสร้างตึกเรียนเพิ่มเติมขึ้นเพียงแห่งเดียวเท่านั้นของคณะ
 วิศวกรรมศาสตร์ ซึ่งเรียกกันว่าปราสาทแดงหรืออาคารวิศวกรรมศาสตร์ 1 ในปัจจุบันซึ่งได้ก่อสร้าง
 ขึ้นใน พ.ศ. 2478 เท่านั้น แต่ภายหลังจากที่จอมพล ป. ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีแล้ว ผลงานแรกคือ
 วังวินด์เซอร์นั้นถูกทุบเพื่อไปทำสนามกีฬาแห่งชาติจึงทำให้ห้องเรียนที่หอวังต้องย้ายมาอยู่ทางฝั่ง
 ตะวันออกของถนนพญาไททั้งหมด ส่งผลทำให้ต้องมีการสร้างตึกเพิ่มขึ้นมาอีกมากมาย ประกอบกับการ

ที่รัฐบาลมีนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาในระดับสูงให้ก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคาดหวังของผู้นำที่จะใช้นิสิตนักศึกษาเป็นฐานทางการเมืองด้วย จึงทำให้ผู้นำในช่วงนี้มีความสนใจในการสร้างความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดเป็นพิเศษ สำหรับความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่สามารถเห็นได้อย่างเด่นชัดคือได้มีการสร้างหอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2481 ประกอบกับมีการสร้างตึกเคมี 1 และ 2 ตึกคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ตึกฟิสิกส์ ตึกจามจรี 2 ตึกคณะเภสัชกรรมศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ 2 และเสาชิงช้าซึ่งสร้างคู่กับหอประชุมทำให้มีสนามด้านหน้าหอประชุม ครั้งนั้นการขุดสระเพื่อใช้ดินถมสนามจึงทำให้จุฬายุช ได้ทั้งสระน้ำ สนามที่กว้างและถนนรอบหอประชุม เมื่อมีสระน้ำก็กิจกรรมที่เกิดขึ้นคือการแข่งขันกีฬาทางน้ำ โดยแรก ๆ ก็มีการแข่งขันระยะทางต่าง ๆ ทั้งว่ายน้ำเดี่ยวและว่ายน้ำผลัด โดยมีแข่งเฉพาะนิสิตชาย ต่อมาจึงมีการแข่งขันทั้งหญิงและชาย และนอกจากนี้จึงได้เกิดการประเพณีการโยนน้ำเพื่อลงโทษในกลุ่มนิสิตด้วยกันเอง สำหรับบรรยากาศโดยรอบนั้นจากคำบอกเล่าของนิสิตพบว่าแม้ว่าจะมีการสร้างตึกต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นจำนวนมากก็จริงแต่บรรยากาศโดยรอบนั้นก็ยังคงเต็มไปด้วยธรรมชาติไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก

“เมื่อรุ่นดิฉันเรียนถนนตึกและรั้วไม่ได้มีมากอย่างสมัยนี้ มีคณะละตึกรวดด้านหน้าของมหาวิทยาลัยที่เป็นสระและสนามฟุตบอลนั้นเดิมเป็นคังตันจามจรีขึ้นแผ่นครีมน้ำไปเติมพื้นที่ มีแขกส่งนมวัวมาฝึกมวยปล้ำ ก่อนเล่นมวยทำไมถึงต้องเอาโคลนทาตัวเสียก่อนก็ไม่ทราบ ทั้งนิสิต นิสิตาไม่เคยเห็นมีใครเดินไปคู่อีกๆ ให้แขกส่งนมที่ตัดผมสั้นมีทางหนูห้อยลงมาจากรั้วยึดพื้นที่ราวกับว่าเป็นแผ่นดินอินเดีย ทางด้านถนนอังรีดูนังต์เล่าก็มีคลองผ่าน ถนนนั้นแคบนิดเดียวมีก้วยเดี่ยวเรือพายมาขาย พวกนิสิตาใหม่ของคณะอักษรศาสตร์ที่ไม่กล้าเดินไปโรงอาหารเพราะต้องผ่านหน้าตึกวิศวกรรมศาสตร์ พวกผู้ชายชอบนั่งบนม้าไม้วงกลมที่หาล้อมต้นจามจรีไว้คอยैयाหรือแซวพวกเราอย่างสมัยนี้ บางคนมีฉาบและฉิ่งตีตามจังหวะเดินของพวกเรา แกล้งเดินซำก็ตีซำ เร่งฝีเท้าให้เร็วก็ตีตามช่างแม่จหวะจริง ๆ”⁵²

ในส่วนของสโมสรนิสิตพบว่านิสิตในยุคนี้ก็ยังคงนิยมไปรับประทานอาหารและทำกิจกรรมร่วมกันที่สโมสร โดยสโมสรนิสิตในเวลานั้นได้มีการจัดกรรมรับน้องด้วย สโมสรนี้ได้รื้อมาจากอาคารหลังเดิมโดยนำมาสร้างใหม่ไว้ที่หลังตึกจักรพงษ์ซึ่งจากการที่ย้ายมารวมกันฝั่งที่ปทุมวันจึงทำให้นิสิตทั้งมหาวิทยาลัยจากคณะต่างๆ มาชุมนุมทำกิจกรรมได้สะดวกขึ้นเพราะเนื่องจากมีที่ตั้งใกล้แต่ละคณะ และตึกเรียนไม่ต้องข้ามฟากไปทางฝั่งพญาไทอีกแบบเดิม นอกจากนี้ยังมีเวทีที่ไว้ใช้สำหรับการแสดงละครประจำปีด้วยหรือนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนา

..ห้องอาหารเป็นโรงไม้ชั้นเดียว ไม่สวยอะไร เป็นรูปสี่เหลี่ยมโล่งๆ ยกพื้นขึ้นบันไดสามขั้นพื้นเป็นไม้ อะไรๆ ก็เป็นไม้ ทาสีเทาๆ เขียวๆ ซีดๆ โรงอาหารแห่งนี้

⁵² เต็มศิริ บุญยสิงห์, ชีวิตนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2481 - 2485 ใน 70 ปีจุฬาย : รำลึกอดีต, หน้า 65 - 66.

ใช้ทำกิจกรรมการเลี้ยงของนิสิต มีละครประจำปีก็มีที่ห้องอาหาร งานต้อนรับนิสิตใหม่ ก็จัดที่ห้องอาหาร เพราะตอนนั้นยังไม่มีหอประชุม ห้องอาหารมียกพื้นเป็นเวทีการแสดง หน้าเวทีมีโต๊ะยาวสำหรับอาจารย์นั่ง นอกนั้นเป็นโต๊ะสำหรับนิสิตเป็นโอกาสให้นิสิตได้เห็นหน้าอาจารย์ ว่าใครเป็นใครบ้าง เชื่อว่าอาจารย์ก็คงดูหน้านิสิตเหมือนกัน โรงอาหารเป็นที่แห่งเดียวที่นิสิตต่างคณะมีโอกาสพบหน้ากัน คำก๋วยเตี๋ยวสมัยเมื่อห้าสิบปีก่อนชามละสิบสตางค์ ถ้าว่าอาหารกลางวันเป็นเดือน สัปดาห์ละห้าวัน คนชายคิดเดือนละสามบาท มีข้าวและอาหารหนึ่งอย่างพร้อมของหวาน ว่ากันสามสี่คนได้อาหารกินร่วมกันเป็นสำหรับ ช่างบันไดโรงอาหารด้านที่ต่อเนื่องกับสโมสร มีฝรั่งสองอยู่เจ้าหนึ่ง ฝรั่งเจ้านี้อร่อยเป็นพิเศษ ตรงที่เฉาะได้รูปได้เสียงดีนัก ฟังเสียงรู้ว่าฝรั่งเนื้อกรอบสด เฉาะออกมาเป็นชิ้นคงรูปสวยดีน่ากิน ฝรั่งคงถูกละสามสตางค์ เป็นของขบเคี้ยวขึ้นใจสาวนิสิต ตั้งแต่ออกจากจุฬาฯ แล้ว ยังไม่เคยได้กินฝรั่งสองเจ้าไหนอร่อยกว่าเจ้าช่างบันไดโรงอาหารอีกเลย...⁵³

ส่วนบรรยากาศการเรียนการสอนในช่วงนี้พบว่าจะมีการก่อสร้างตึกเป็นจำนวนมาก ดังนั้นบรรยากาศในการเรียนจึงเต็มไปด้วยภาพของยุคกำลังพัฒนามหาวิทยาลัย โดยจากการศึกษาเอกสารพบว่านิสิตหลายคนมักเล่าเหตุการณ์นี้ตรงกัน ส่วนการเรียนรวมกันของนิสิตทั้งสองเพศในช่วงนี้เป็นเรื่องปกติและเป็นที่ยอมรับในด้านการเรียนของคนโดยทั่วไปแล้ว แต่การทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มๆ มิได้มีการแยกไปทำเฉพาะหญิงชายสองต่อสองเพราะยังเกรงกลัวและคำครหาในท่าอยู่ ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์ในยุคนี้พบว่ายังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและเน้นในเรื่องของการอบรมสั่งสอนมารยาทอยู่แต่อย่างเดิม ในด้านการสอนมีอาจารย์หญิงซึ่งเป็นคนไทยเพิ่มขึ้น นิสิตหญิงมีความสนิทสนม รักใคร่เคารพนับถืออาจารย์หญิงมากกว่าอาจารย์ชาย ตลอดจนสามารถปรึกษากับอาจารย์หญิงได้ทั้งเรื่องการเรียนรู้และปัญหาต่างๆ ไป ส่วนอาจารย์ชายส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์สูง บางท่านมีบรรดาศักดิ์ นิสิตต่างให้ความเคารพนับถือ ทั้งอาจารย์ชายและหญิงมีความเข้าใจนิสิต และมีวิธีสอนที่ดี จนเป็นที่รักใคร่ของนิสิตทั่วไป อาจารย์หญิงจะสอนทั้งวิชาการและกิริยามรรยาทไปพร้อมๆ กันในห้องเรียน

“..พอเข้าเรียนปีแรกเมื่อ พ.ศ.2481 ผ่านไป 2 ภาค เปิดภาค 3 ก็มีการขุดหลุมตอกเข็มเพื่อสร้างหอประชุม ห้องเรียนอักษรศาสตร์ปีที่ 1 นั้นอยู่ใกล้หอประชุมที่สุดไม่เป็นอันเรียนเพราะเสียงยกเส้ากระทุ้งเข็ม คนงานจะร้อง “หุ่ย เล ฮุย” ทั้งวัน บางคนในห้องเผลอร้องตามเวลาเรียน อาจารย์ก็ดูเอา อาจารย์มหาวิทยาลัยสมัยก่อนนั้นช่างมี “หัวใจครู” ดูแลใกล้ชิด และยอดของอาจารย์คือ คุณพระวรเวทย์พิสิฐ และมีสเตอร์ เดวีส์ หัวหน้าภาควิชาภาษาอังกฤษ ดูแลตักเตือนแม้แต่จะเดินบนหญ้าก็ไม่ได้ พุดผิดแนวทางของกุลสตรีก็ไม่ได้ ตอนเย็นต้องอยู่คุยกับอาจารย์ฝรั่งเป็นภาษาอังกฤษ

⁵³ สมศรี สุขุมลันนท์, ครั้งหนึ่งยังจำได้ ใน 70 ปีจุฬาฯ : รัลลืออดีต, หน้า 62.

เรียกว่าชั่วโมง Conference วันไหนโชคดี ซึ่งค่อนข้างบ่อย อาจารย์จะเลี้ยงน้ำชา เพราะท่านเป็นคนภาษาอังกฤษทั้งหญิงและชาย ที่แท้เป็นแผนจะหัดมารยาทให้พวก เรานั่นเอง..⁵⁴

ข้อสังเกตที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือนิสิตในช่วงเวลานี้ได้ให้ความสำคัญของเรื่องการแต่งกายเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากที่นิสิตาได้มีเครื่องแบบในปี พ.ศ.2483 แล้วพบว่ามีความพิถีพิถันในการแต่งกายให้ถูกต้องตามตามระเบียบ และมีความภาคภูมิใจในการแต่งกายในชุด นิสิตเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องหมายพระเกี้ยวแม้ว่าในตอนนั้นอาจจะไม่ค่อยถูกใจในความสวยงามก็ตาม

“...ไม่มีใครบอกเล่าเก้าสิบว่า เครื่องแบบนิสิตหญิงได้มาอย่างไร ทุกคนรับทราบและพร้อมใจกันแต่ง สาวจุฬาฯ สมัยแรกเริ่มแต่งเครื่องแบบรักษาระเบียบ เกร็งครัด กลัดคุมเสื้อทุกเม็ด ไม่แบะคอเสื้อและคาดเข็มขัดให้อยู่ที่เอว ไม่เลื่อนให้เอว สูงเอวต่ำ มีความภูมิใจในเครื่องแบบนักหนาจนไม่คิดจะยกย้ายแต่งให้แหวกแนวเป็น อย่างอื่นตามสมัยนิยม เครื่องแบบของเรามิใช่จะสวยเลิศเลอ ออกจะพิลึกตรงคาดเข็ม ขัดสีน้ำตาลด้วยซ้ำไป แต่โก้เพราะเป็นเครื่องแบบนิสิตหญิงของจุฬาฯ มีโรงเรียน เอกชนแห่งหนึ่งอยู่แถวสะพานเหลือง เกิดให้นักเรียนหญิงของตนแต่งเครื่องแบบบ้าง เหมือนของจุฬาฯ เบี้ยว เหมือนจนกระทั่งเข็มขัดสีน้ำตาลต่างกันที่เข็มกลัดบนอกเสื้อ เท่านั้น ตราพระเกี้ยวไม่มีใครได้สิทธิใช่ง่ายๆ...สมัยมาลานาไทยเป็นมหาอำนาจ นิสิตหญิงมีหมวกเครื่องแบบ เป็นหมวกผ้า มีกระบังด้านหน้า ด้านหลังเป็นมุมแหลม น่องๆ หมวกโรบินฮู้ด ตรงกลางด้านหลังซึ่งเป็นตะเข็บร้อยเกลียวไหมสีขาวเป็นรูป กากบาทสองรูป เป็นเหตุให้ “พีม” กันหน้อยสำหรับคนเฟื่องภาษาอังกฤษว่า กากบาท สองรูปคือดับเบิลครอส ความหมายไม่มีดับเบิลครอสจะเป็นไรไป คนดีใช้ของไม่ดีก็ทำ ให้ของเป็นดีได้ สาวจุฬาฯ พร้อมใจกันใส่หมวกเครื่องแบบด้วยดี ด้วยเหตุผลอย่าง เดียวว่า เพราะเป็นเครื่องแบบของจุฬาฯ นับแต่นั้นมา เครื่องแบบสถาบันไหนๆ ก็มา ในรูปเสื้อเชิ้ตสวมทับชายในกระโปรง ใช้หัวเข็มขัดและเข็มกลัดเป็นเครื่องหมายแห่ง สถาบันของตน นับว่าเครื่องแบบนิสิตหญิงของจุฬาฯ เป็นต้นแบบของเครื่องแต่งกาย ตามระเบียบของสถานศึกษาทั้งปวง”⁵⁵

ในส่วนความสัมพันธ์ของนิสิตระหว่างคณะได้พบว่ามีปัญหากันอยู่บ้าง นิสิตทั้งหมด ไม่ได้กลมเกลียวกันแบบเดิม ความรู้สึกในเรื่องความเป็นหมู่คณะเริ่มมีความชัดเจน ส่วนความสัมพันธ์ กันในคณะนั้นมีความกลมเกลียวกันเป็นอย่างดี โดยในปี 2482 ได้มีนิสิตผู้หนึ่งเขียนบันทึกเล่าไว้ถึง

⁵⁴ เต็มศิริ บุญยสิงห์, ชีวิตนิสิตาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2481 - 2485, ใน 70 ปีจุฬาฯ : รำลึกอดีต, หน้า 65 - 66.

⁵⁵ สมศรี สุขุมลันนท์, ครั้งหนึ่งยังจำได้ ใน 70 ปีจุฬาฯ : รำลึกอดีต, หน้า 62.

ปัญหาความสัมพันธ์ของนิสิตว่าครั้งหนึ่งมีผู้แทนคณะอักษรศาสตร์ถูกโยนบก สาเหตุคือผู้แทนคณะอักษรฯ ปฏิเสธที่จะร่วมเดินทางทัศนศึกษา กับ ส.จ.ม. โดยมีเหตุผลว่าคณะได้จัดทัศนศึกษาเพื่อหาความรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีมาทุกปีเป็นประจำจะเดินทางไปสนุกเฉยๆ ก็จะผิดประเพณีไปโดยเรื่องมีเพียงเท่านี้ ผู้แทนคณะต่างๆ ก็เลยประชุมกันตัดสินใจว่าผู้แทนคณะอักษรฯ มีความผิด ไม่สนับสนุนกิจกรรมของ ส.จ.ม. พอ นิสิตทางคณะรู้เรื่องก็โกรธเดือดขึ้นมาทันที ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีความสนใจในผู้แทนนิสิตเท่าไรนักแต่เปรียบเสมือนเป็นการทำลายน้ำใจ นิสิตอักษรฯ เลยตัดขาดจากสโมสรจุฬาฯ ไม่ไปกินอาหารที่โรงอาหารใหญ่ โดยไปติดต่อหาคนขายข้าวแกง ก๋วยเตี๋ยว น้ำแข็ง ขนม ฝรั่งดอง มาขายที่โรงรถทางตึกอักษรฯ อันได้จัดแปลงให้เป็นโรงอาหารชั่วคราวได้ในเวลารวดเร็ว ส่วนผู้ชายอักษรฯ เตรียมพร้อมตลอดเวลา บางคนถึงกับพกมีดเสื่อซ่อนเล็บและสับมือติดตัว ปรากฏว่าเพื่อนิสิตต่างคณะหลายคนค่อยๆ พุดเกลี้ยกล่อมกัน พอปลายปีหลังจากผู้แทนคณะต่างๆ สำเร็จการศึกษากันไปหมดแล้วเรื่องราวจានก็พลอยหายไป โดยยังเล่าเสริมนิสิตหญิงบางคนในคณะอักษรฯ ถึงกับพลอยโกรธแฟนที่อยู่ต่างคณะด้วย กว่าจะคืนกันอย่างเท่ากันเวลาเกือบเป็นปี⁵⁶

ผลจากการศึกษาพบว่ากิจกรรมของนิสิตในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-2485 สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 หมวดกิจกรรมหลักๆ โดยกิจกรรมเหล่านี้ส่วนมากจะมีการดำเนินงานภายใต้การนำของสโมสรนิสิตจุฬาฯ กิจกรรมในช่วงเวลานี้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นกว่ายุคการก่อตั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่มากที่เน้นกิจกรรมในหมวดกีฬาและบันเทิงเป็นหลัก เนื่องจากการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นมีรูปแบบที่เปิดโอกาสให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจากบรรยากาศทางการเมืองที่เปลี่ยนไปย่อมทำให้นิสิตนั้นมีความตื่นตัวและสนใจสังคมและโลกภายนอกยิ่งขึ้นซึ่งแตกต่างจากนิสิตที่เดิมที่สนใจเรื่องเรียนเป็นสำคัญ ข้อสังเกตที่สำคัญกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นมาส่วนใหญ่จึงเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทางด้านสังคมอยู่มาก โดยเฉพาะกิจกรรมเกี่ยวกับการพูดและการร่วมเดินรณรงค์ของนิสิต

ผู้ศึกษาจึงขอทำการสรุปกิจกรรมของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แบ่งได้เป็น 4 หมวดดังนี้

1. กิจกรรมทางวิชาการ ได้แก่ ปาฐกถาและโต้วาที การจัดทำหนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย
2. กิจกรรมด้านกีฬา ได้แก่ งานฟุตบอลประเพณี กีฬาระหว่างคณะ
3. กิจกรรมด้านความบันเทิง ได้แก่ การแสดงละครประจำปี การทัศนศึกษา การรับน้อง
4. กิจกรรมทางสังคม ได้แก่ กิจกรรมวันปิยมหาราชและวันมหาธีรราชเจ้า การเดินขบวนรณรงค์เรียกร้องดินแดน การฝึกยูวชนทหารและยุวนารี

ส่วนกิจกรรมของนิสิตจุฬาฯ ในช่วงนี้ได้แก่การรับน้องใหม่ต้นปีการศึกษา รับประทานอาหารค่ำ ที่จัดกันแต่ละคณะ นิสิตหญิงแต่งตัวอย่างออกงานกลางคืนเต็มที่ ผู้หญิงตอนนั้นไม่มีใครได้ไป

⁵⁶ นิรันดร์ นวมารค. ครั้งศตวรรษวรรณนา. ใน อักษรศาสตร์บัณฑิต 50 ปี. หน้า 61-62.

ไหนเป็นอิสระ ส่วนงานที่จัดรวมกันในนามของมหาวิทยาลัย คือ งานแข่งขันกีฬาระหว่างคณะ มีการแต่งชุดแฟนซีประกวดกัน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ได้ทีหนึ่งเป็นประจำ งานกลางปี คือ การแสดงละครก่อนมีหอประชุมใหญ่ แสดงที่โรงอาหารต่อมาปลูกเวทีกลางแจ้งที่สนาม งานถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า ชาวจุฬาฯ แทบจะนับตัวเองได้ว่าเป็นเจ้าภาพของงานที่เดียว โดยทุกคนไป “พร้อมหน้าพร้อมตากัน” แต่เข้าไปประชาชนรู้สึกภาคภูมิใจเป็นกำลังที่ได้แสดงตัวต่อสาธารณชนว่าเป็นนิสิตจุฬาฯ

กิจกรรมปฐกฐาและโต้วาที ในช่วงเวลานี้ได้มีกิจกรรมหลายอย่างที่มีความสัมพันธ์เนื่องมาจากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมืองด้วย อย่างเช่นมีกิจกรรมเกี่ยวกับการพูดหรือโต้วาทีมากยิ่งขึ้นฝึกหัดนิสิตได้กล้าพูดกล้าแสดงออก ความตื่นตัวของนิสิตมีมากในยุคนี้ เนื่องจากคุณสมบัติของผู้แทนราษฎรที่สำคัญข้อหนึ่งคือต้องพูดเก่ง โดยมีเหตุผลเลยมีเกิดการจัดตั้งชุมนุมโต้วาทีขึ้นในจุฬาฯ เพื่อให้นิสิตได้ฝึกการพูดเตรียมตัวก้าวไปในทางการเมือง การปฐกฐาและโต้วาทีของเมืองไทยนั้น มีการฝึกทั้งการพูด การฟัง และแพร่ขยายลงไปในคนรุ่นหนุ่มสาวซึ่งมีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นศูนย์ ซึ่งก่อนหน้านั้นมีการโต้วาทีที่สนามหลวงบ้าง สามัคยาจารย์สมาคมบ้าง เป็นต้น การชุมนุมปฐกฐาและโต้วาทีในสโมสรนิสิตนั้นมีการ พูดกันเองฟังกันเองบ้างหรือมีจะนั้นก็ไปเชิญบุคคลภายนอกมาสาธิตให้ดูและฟัง คนนอกที่พูดแล้วคนนิยมมากนั้นก็จะเป็นนักบริหารระดับประเทศ เช่น หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) คุณควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พลเรือตรี เล็ก สุมิตร อาจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ ฯลฯ โดยนิสิตในเวลานั้นได้เล้าว่าหัวข้อการอภิปรายนั้นไม่มีที่ติ เป็นการแสดงสติปัญญาจริงๆ และเลือกมาจากปัญหาสังคมร่วมสมัย เช่นเรื่อง “อนาคตอันน่าเป็นห่วงของเยาวชน” “เด็กที่ขาดพ่อแม่” “ปัญหาสังคมในปัจจุบัน” “สตรีที่สมรสแล้วควรทำงานนอกบ้านหรือไม่” ฯลฯ

4.4.3 ความสัมพันธ์ของนิสิตทั้ง 2 สถาบัน

การเชื่อมความสัมพันธ์ของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้มีการจัดงานเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างจุฬาฯ และธรรมศาสตร์คือการจัดงานฟุตบอลประเพณีซึ่งเป็นกิจกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่าง 2 สถาบันได้อย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุดเพื่อลดช่องว่างระหว่างนิสิตนักศึกษาของทั้งสองมหาวิทยาลัย

งานฟุตบอลประเพณีได้ก่อกำเนิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2477 โดยนักเรียนกลุ่มหนึ่งต้องการให้ 2 มหาวิทยาลัย รักใคร่ เข้าใจกัน กลมเกลียวกัน จึงหารือกันระหว่างเพื่อนนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ที่ไปเรียนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งก่อนหน้านี้อจะมีการมองกันว่า จุฬาฯ เป็นนักเรียนที่จบ 8 แต่ธรรมศาสตร์ฯ ไม่จบ ม. 8 จึงมีการมองว่าดูถูกกันจึงอยากจะทำให้เข้าใจรักใคร่กัน รวมถึงมีความรู้สึกกันว่าไม่ได้สนิทสนมกันเหมือนเดิม และเหมือนเป็นคนละพวกกัน ด้วยเหตุนี้เองจึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจให้แก่นิสิตนักศึกษาทั้งสองสถาบัน ได้จัดกิจกรรมสานความสัมพันธ์และสร้างความปรองดองระหว่างกันด้วยการแข่งขันกีฬาฟุตบอล

การจัดแข่งขันกีฬาฟุตบอลนั้นมีที่มาจากกลุ่มผู้ริเริ่มได้เล็งเห็นถึงความสามัคคีของ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด และ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ แห่งสหราชอาณาจักร ที่จัดการแข่งขันเรือ ประเพณีสืบต่อกันมาทุกปี แต่ทางกลุ่มผู้ริเริ่มถนัดและสนใจกีฬาฟุตบอลมาตั้งแต่ครั้งเมื่ออยู่โรงเรียน สอนกุหลาบวิทยาลัยจึงตกลงที่จะจัดการแข่งขันฟุตบอลขึ้น

ผู้ริเริ่มทางฝ่ายจุฬาฯ คือ นายประถม ชาญสันต์ (หัวหน้านิสิตคณะอักษรศาสตร์) นาย ประสงค์ ชัยพรรค และนายประยุทธ์ สวัสดิ์สิงห์ ซึ่งในขณะนั้น ม.ร.ว.สุขุมชาติ สวัสดิ์วัฒน์ นายกสโมสร นิสิตจุฬาฯ ได้ทำเรื่องเสนอผ่านกองกิจการนิสิตซึ่งมี ม.ร.ว.สลับ ลดาวัลย์ เป็นผู้รับผิดชอบ เพื่อขออนุมัติจัดงานจากอธิการบดี ส่วนผู้ริเริ่มทางฝ่ายธรรมศาสตร์คือ นายต่อศักดิ์ ยมนาค และนายบุศย์ สิมะเสถียร ได้ทำเรื่องเสนอ ดร.เดือน บุนนาค เลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อขออนุมัติจาก ดร.ปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเมื่อได้รับฉันทานุมัติจากทั้ง 2 สถาบันเรียบร้อยแล้ว งานฟุตบอลประเพณีก็ได้เริ่มต้นขึ้นโดยฝ่ายธรรมศาสตร์เป็นเจ้าภาพ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2477 ในการจัดการแข่งขันครั้งแรกนั้นได้มีการเก็บค่าผ่านประตูคนละ 1 บาท รายได้ทั้งหมดมอบให้กับสมาคมปราบวัณโรค ซึ่งเป็นโรคที่ร้ายแรงที่สุดในขณะนั้น จึงได้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาทุกปีว่ารายได้ที่เหลือจากการหักค่าใช้จ่ายแล้วจะมอบให้กับการกุศลทุกครั้ง เช่น บำรุงการทหาร สมทบทุนสร้างเรือนพักคนไข้วัณโรค ช่วยเหลือผู้ประสบอัคคีภัย บำรุงสภาพอากาศไทย บำรุงมูลนิธิหรืออนุเคราะห์คนหูหนวก ฯลฯ

การร่วมงานของทั้งสองฝ่ายนั้นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองยังไม่มีเสื้อ เขียว ที่มกของเขียวของ มธก.ประมาณ 300 คนเศษ ต้องใช้กระดาษสีแดงเหลืองตัดมาขลิบเสื้อ ตรงกัน ข้ามกับกองเขียวของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่พร้อมด้วยเสื้อสีชมพูและเพลงเขียวที่สนุกสนาน แต่กระนั้นก็เป็นที่ยืนยันว่างานฟุตบอลประเพณีเป็นงานที่สนุกสนานมาก กองเขียวของแต่ละฝ่ายจะร้อง เพลงกันอย่างเสียงแหบเสียงแห้ง สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ของนิสิตนักศึกษาทั้งสองสถาบันได้เป็นอย่างดี

ด้านสถานที่จัดการแข่งขันนั้น ในครั้งแรกได้จัดขึ้นที่ท้องสนามหลวง ต่อมาในครั้งที่ 2 - 4 ได้ย้ายมาจัดที่สนามฟุตบอลโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และครั้งที่ 5 ก็ได้ย้ายสถานที่จัดการแข่งขัน อีกครั้ง มาจัดที่สนามสุโขลาศัย กรีฑาสถานแห่งชาติ จนถึงปัจจุบัน ในบางปีได้เกิดความวุ่นวายขึ้นจน ไม่สามารถจัดงานได้ เช่น ปี พ.ศ. 2485 ได้เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ทั่วกรุงเทพฯ ปีพ.ศ. 2487 - 2491 เกิด สงครามมหาเอเชียบูรพา ปีพ.ศ. 2494 เกิดกบฏแมนฮัตตัน เป็นต้น⁵⁷

นอกจากความสัมพันธ์ในด้านกีฬาแล้ว นิสิตนักศึกษาทั้งสองสถาบันยังได้มีส่วนร่วม ทางการเมืองในการเรียกร้องดินแดนอินโดจีนคืนจากฝรั่งเศสเมื่อ ปี พ.ศ. 2483 ด้วย รายละเอียดดังที่ได้ กล่าวไว้แล้ว นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ก่อให้เกิดขบวนการนิสิตนักศึกษาขึ้นอย่างเป็นทางการ

57

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, งานฟุตบอลประเพณี จุฬาฯ-ธรรมศาสตร์, <http://www.th.wikipedia.org/wiki>, 2551

4.4.4 มหาวิทยาลัยกับบทบาททางการเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงแรกนั้นยังไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างเด่นชัด ต่อมาในสมัยนั้นจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี สถาบันอุดมศึกษาได้ถูกดึงเข้ามาสู่การเมืองกล่าวคือภายหลังจากที่จอมพล ป.ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีได้ไม่กี่เดือน สงครามยุโรปก็ได้อุบัติขึ้น จอมพล ป.จึงถือโอกาสเร่งปรับปรุงกำลังทหารให้เข้มแข็งขึ้น พร้อมทั้งเสริมสร้างลัทธิชาตินิยมอันเป็นการช่วยสนับสนุนการปกครองของจอมพล ป.เอง⁵⁸ ได้มีการจัดตั้งยุวชนทหารขึ้นใน พ.ศ.2478 โดยมีความมุ่งหมายที่จะฝึกและอบรมยุวชนให้เป็นพลเมืองดีของชาติ และเป็นกำลังในอนาคตของประเทศทั้งในยามปกติและยามสงคราม นักเรียนตามโรงเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมปีที่ 4 ขึ้นไปต้องเป็นยุวชนทหาร และแต่งเครื่องแบบไปเรียนหนังสือทุกวัน นอกจากนี้ยังได้มีการจัดตั้งหน่วยยุวชนนายทหาร โดยรับสมัครนิสิตชายจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นอธิการบดี ต่อมานิสิตชายทุกคนต้องเป็นยุวชนนายทหารและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยถือปฏิบัติว่าเครื่องแบบยุวชนนายทหารเป็นเครื่องแบบที่นิสิตต้องแต่งมาเรียนทุกวัน ปรากฏว่าใน พ.ศ.2480 กิจการยุวชนนายทหารเจริญขึ้นเป็นลำดับ กระทรวงกลาโหมจึงได้จัดตั้งกรมยุวชนทหารบกขึ้น และต่อมาก็ได้เปิดรับสมัครยุวนายร้อยผู้สมัครเป็นยุวนายร้อยต้องเป็นนิสิตหญิงและนักเรียนนางพยาบาลแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁵⁹ เรื่องการจัดตั้งยุวชนดังกล่าวขึ้นนี้มีข้อน่าสังเกตคือ "ได้มีผู้ดำเนิว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามมีความคิดที่จะเลียนแบบอะดอล์ฟ ฮิตเลอร์ ผู้นำมหาอาณาจักรเยอรมันในเวลานั้นในการตั้งการยุวชนขึ้นเพราะประสงค์เป็นผู้นำประเทศไทย..."⁶⁰ โดยนัยนี้จะพิจารณาได้ว่า การศึกษาทั้งระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษาได้ถูกดึงมาเป็นเครื่องมือสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองในลักษณะที่เป็นระเบียบวินัย และ "เชื่อผู้นำ" ให้แก่เยาวชนของชาติตั้งแต่ในวันเรียนระดับกลางและระดับสูง ซึ่งจะทำให้เป็นกองกำลังสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพเพราะกองกำลังดังกล่าวเป็นกองกำลังที่มีการศึกษามีความเป็นระเบียบวินัยและเป็นอนาคตของชาติ โดยเฉพาะจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นได้รับความสนใจจากจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นพิเศษ เพราะขณะนั้นจอมพล ป.เองดำรงตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ จึงจะเห็นได้ว่าในสมัยนั้น การเมืองและการศึกษาได้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนดูคล้ายเป็น "กำลังสนับสนุน" อำนาจทางการเมืองของผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย⁶¹

ยุวชนทหารที่จัดตั้งขึ้นโดยจอมพล ป.ได้เข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง คือ ในเดือนกันยายน พ.ศ.2483 รัฐบาลจอมพล ป.ได้ร้องขอให้มีการจัดรวมแนวเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนใน

⁵⁸ สุจิต บุญบงการ, "อำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารไทย : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างจอมพล ป.พิบูลสงคราม กับ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์", (กรุงเทพฯ : รักเมืองไทย), หน้า 115.

⁵⁹ รอง ตยามานนท์, ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2459 - 2509, หน้า 131.

⁶⁰ เฟื่องฮ้าง

⁶¹ ปิยนาด บุณนาค, บทบาทของการศึกษาระดับอุดมศึกษาต่อการพัฒนาทางการเมืองของประเทศไทย(พ.ศ.2475 - 2516), หน้า 161.

ด้านอีสาน โดยให้ถือร่องน้ำลึกเป็นเกณฑ์ และปรับปรุงการวางแนวเขตแดนให้เป็นไปตามธรรมชาติ ปรากฏว่าคำร้องขอตั้งกล่าวของไทยไม่ไ้ผล ข้อพิพาทจึงได้ลุกลามกลายเป็นสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศส⁶² จอมพล ป. จิ่งขอมติจากนิสิตนักศึกษาและประชาชนเข้าสนับสนุนข้อเรียกร้องของไทยที่ขอให้มีการปรับปรุงเขตแดนอินโดจีน เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2483 เวลาประมาณ 8.00 น. นิสิตและนักเรียนเตรียมอุดมชายและหญิงแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจำนวน 3,000 คนในเครื่องแบบยุวชนทหารได้เดินขบวนออกจากบริเวณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปยังกระทรวงกลาโหม โดยมีความมุ่งหมายที่จะสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในการเรียกร้องดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา ครั้นแล้วนิสิตและนักเรียนเตรียมอุดมได้ไปกล่าวคำปฏิญาณต่อพระแก้วมรกต วันพระศรีรัตนศาสดาราม หลังจากนั้นไปชุมนุมที่หน้ากระทรวงกลาโหม จอมพล ป. ได้ยังที่ชุมนุม ได้กล่าวคำปราศรัยให้อิวาทและอวยพรแก่ผู้ที่ชุมนุม ต่อจากนั้นนิสิตและนักเรียนเตรียมอุดมพากันเดินขบวนกลับ เป็นต้น⁶³

ส่วนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมักถูกมองว่าได้เข้ามาบีบบทบาททางการเมืองในแง่ของฝ่ายต่อต้านรัฐบาลเพราะมีความเกี่ยวข้องกับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งไม่พอใจการปกครองของรัฐบาลโดยอาจคิดว่าเป็นการปกครองของฝ่ายรัฐบาลทหาร จึงคงต้องการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารให้เป็นพลเรือนเพื่อลดการแข่งขันอำนาจทางการเมืองลง ดังมีการประกาศแต่งตั้งนายดิเรก ชัยนาม เป็นนายกรัฐมนตรี โดยลักษณะการเข้ามาบีบบทบาททางการเมืองของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึง "ความกล้าทางการเมือง" ของสถาบันแห่งนี้ที่แสดงออกในการต่อต้านรัฐบาลต่างๆ ที่เป็นที่เห็นชัดว่ารัฐบาลฝ่ายทหารมีกำลังอำนาจที่เหนือกว่า จึงอาจกล่าวได้ว่าสถาบันอุดมศึกษา (เฉพาะกรณีมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) ในช่วงนี้มีส่วนช่วยในการพัฒนาทางการเมืองในแง่ของการมีส่วนร่วมทางการเมือง การกล้าแสดงออกซึ่งความไม่พอใจต่อการปกครองของรัฐบาลทหาร และความต้องการการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและคณะผู้บริหาร เมื่อเห็นว่าคณะบุคคลดังกล่าวบริหารประเทศอย่างไม่เหมาะสม แต่รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่ปรากฏชัดว่านักศึกษาและนักวิชาการของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ร่วมมือในการแสดงบทบาททางการเมืองครั้งนี้จำนวนเท่าใดและในลักษณะใด ทราบแต่เพียงว่ามหาวิทยาลัยเป็นแหล่งสะสมกำลังอาวุธของคณะผู้ก่อการซึ่งมีลักษณะสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จึงน่าจะเป็นเหตุจูงใจให้สถาบันแห่งนี้ให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ เนื่องจากขณะนั้นได้มีความขัดแย้งและแข่งขันกันทางการเมืองเกิดขึ้นระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม⁶⁴

⁶² มล. จุลลา งอนรด, กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513)

⁶³ ปิยนาด บุณนาค, บทบาทของการศึกษาระดับอุดมศึกษาต่อการพัฒนาทางการเมืองของประเทศไทย(พ.ศ. 2475 - 2516), หน้า 162.

⁶⁴ ปิยนาด บุณนาค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 170